

ПЛЯМИ НА СОНЦІ

Миколі Ковальчуку

Наказ нам — не схилять голів,
А йти вперед...

(Марш Будьонного).

I.

Ось вам портрет товариша Белкина: червоні великі й вогкі губи на смаглявому обличчі з молодим чорним пушком вус та бороди, очі... над лівим—брова вгору, над правим—униз. Від цього обличчя має вигляд здивовано-іроничний. Праворуч щочкою від крила носу до куточка губів вічна глибока зморшка. Волосся кучеряве й жорстке—щетиниться. Дівчата кажуть про товариша Белкина—злий не підступай (Бабські вигадки: коли волосся як дріт—і серце в людини з заліза та ще й іржавого). Невідомо в які часи і хто—теж невідомо—товаришеві Белкину вивернув руку, так ніби порвав сухожилля і тому рука в лікті не працює, засохла, напівзігнута. Він її повсякчас тулить до грудей, а правицею розмахує. Тому може правиця в нього говорить виразніше від язика. Товариш Белкин працює в першій радянській друкарні окрвиконкому. Друкарня ця також і остання на всю округу й кому збрело на думку охрестити її „першою“ невідомо, але товариш Белкин певний, що назвали її першою в надії мати другу, третю... Взагалі що до характеру: в нашій повісті товариш Белкин має бути оптиміст, хоч його портрет говорить про інше. В минулому він напевне мав якусь трагедію, що відбилася і на його обличчі, та я забув сказати про одне: в товариша Белкина напевно чи могла бути трагедія, бо він мав усього дев'ятнадцять років. Про це годі мабуть писати, бо читач, що звик мислити над читанням, лише всміхнеться і матиме рацію. Отже годимося на тому, що товариш Белкин має від природи іронично-здивоване лице, але по суті є людина, що ніколи не була ні скептиком, ані іроністом. Як ми вже казали, в товариша Белкина є особлива риса, це—його рухи. Завжди його балачка йде в супроводі цих гарячкових рухів здорової правиці. Вона, правиця, завжди підкреслює його окремі думки. Винятків у суперечках товариш Белкин не визнає, і коли коректор Усик, знавець граматики, каже йому, що навіть граматика має винятки—відповідає, що граматику вигадали капіталісти, а радянська влада... ну, ясно—літера „ять“ і так далі. Аргументи сильні. Перед ними пасує скромняга Усик і знову йде до коректорської креслити кітайську грамоту коректорських знаків на краях щойно відтиснутої газетної сторінки. Коректор Усик думає, що товариш Белкин його не любить, „органічно не переварює“, як „іхтіозавра“—бувшого вчителя місцевої прогімназії. Відомо ж бо які погляди в теперішньої молоді на колишнє вчительство... а товариш Белкин із передовиків.

— Товариш Белкин?

— Ну, да—товариш Белкин,—так його звали всі в друкарні, цього дев'ятнадцятилітнього юнака, до фанатизму самовідданого сина революційних буднів. Про це буде мова далі, тепер обмежимося тим, що скажемо: в товариша Белкина друкарня—та мабуть і весь світ—поділяється на „люблю“ та „не люблю“... Та годі про нього—читач ще досить зустрічів матиме з ним протягом цілої повісті і впізнає його одразу, коли здибає в житті, бо товариш Белкин це—не вигадка, а дійсна

людина, що „підписом та притулкою печатки“ відповідного загсу свідчиться. Лише прізвище його в житті не Белкин—та це великої ролі не відіграє.

Перша радянська друкарня в центрі міста. Біля окрфінвідділу треба звернути за ріг праворуч і за квартал, на розі також, стоїть одноповерховий великий будинок із багатьма вікнами, ганком на Народню (колись Дворянську) вулицю. Народня (колись Дворянська) стелиться вниз до ярмаркової толоки, обсажена пахучими липами. Вулиця—вузька, брукована, а гілля старих лип угорі зійшлося, тому на брукові завжди прохолода й тінь, як у довгому коридорі з зеленими стінами й зацементованою підлогою. Такий коридор у півпідвальному поверсі колишнього будинку єпархіяльного училища—довгий і холодний.

Ярмарковою площею шлях до передмістя, де тютюзові та текстильні фабрики, млини, шлях до станції. Станція велика, депо, клуб ліпший, ніж у місті. Коли рейками від станції піти праворуч—ідеш уздовз міста—залізниця обходить його колом—і лише біля ріки, де долина рівна, рейки раптом випростовуються і зникають у далечині. Через ріку дерев'яний міст. Тут чудові краєвиди. Ви сходите з мосту. Де він кінчається—невеличка каплиця—перед іконами чорними, що тхнуть туманом і рікою, миготять лампадки. Якась бабуся зайде, стане навколюшки, довго поклони б'є, широкі хрести кладе й шепоче молитви, просить Миколу Мірлікійського, Симона Стовпника й діву Марію за свої болі, за свої потреби, потім довго шукає за пазухою хусточку, а в хусточці гроші: на, боже, грошика, допоможи грішній рабі, ім'я рек... А в куточку дяк чи патлатий якийсь сидить і стереже копійки, бо вже одного разу безпритульні й замка відбили, й копійки забрали, й над богом насміялися посеред каплиці.

Виходите. Просто перед вами гора. Вона заросла деревами й кущами терну, агрусу та малини густо, а праворуч її обходить дорога поміж малесеньких хаток передмістя до майдану, до собору, до виконкому. Але нам туди не варт поспішати. Ми захопилися шляхом й не звернули уваги на гору... Ми вертаємось назад. Так! Тепер ви зацікавилися. Ось ви бачите східці на гору поміж деревами й густими кущами. Що за сходи? Куди вони ведуть? Вище й вище. Вони чорні й хиткі запліснявіли, поміж дошок пробилися паростки малинника, агрусу—їх важко примітити одразу. Вище й вище... рип... рри-ип... Ви зупиняєтесь здивовані, ви зовсім не сподівалися цього! Хто б міг думати? Отут?! Дійсно, ці люди вміли знайти казкове місце для свого бога. Певне саме на цій горі й скити й сармати і древні слов'яни палили жертви на честь своїх перунів уклонялися кам'яним „бабам“. Одна з них лежить між деревами, уткнулася носом у землю, заростає потроху травою. Минають часи! Тепер тут чорна, як і сходи, церківця, дощана, древня, з примітивною дзвіничкою, на чотирьох стовпах дашок, а під дашком дзвони—великі, маленькі, зовсім маленькі, зелені від древности та атмосферних впливів. Церківця така низенька, що бані й хрестів не видно за деревами, коли дивишся знизу, від мосту...

Справді неприступний, тьмичий, священний гай вірних!

Але що робить тут о шостій ранку коректор Усик? Дивно! Невже прийшов молитись забутим тіням радянський службовець, щоб ніхто не бачив, не чув молитви, бо ж свідомі люди не вірять у забобони, а він же—коректор Усик—свідомий, член профспілки, що скажуть робітники? „Передовик молоді“ товариш Белкин перекине бровами, потім його обличчя застигне, він нічого не скаже, але цього буде досить.

Коректор Усик проходить повз церківці, йде вниз сходами і прямує до міста. Іти далеко. Далекі й теж угору—одну обминути на другу зійти.

Ну й кутики ж є в степових містах шостої частини світу, ніякими собаками не знайти, коли сховаєшся!.. і живуть у тих кутиках, завулках і вуличках (будиночок під зеленим дашком, ворота охрою пофарбовані, облуплені, тополик, припудрений пилом із поламаним віттям) - живуть у тих кутиках сіренькі буденні люди великої епохи, ходять стежками все вперед і вгору, несуть вагу на плечах і не важка вага й не страшні дороги несходимі!.. й лише злегка в сіренької буденної людини заскиглить у грудях, там де серце — „душа заболить“—в одних на мить, в інших на день, у третіх на вічність, притамовують біль і йдуть стежками вгору буденні люди з завулків і вуличок. Інші не зможуть притамувати болів, і тоді вже не скиглить серце, а голодним вовком виє. Коли нічого вовкові їсти й нікого зарізати, перестає вовк вити й лежить на шляху, морду на лапи поклав, язик сухий, як сум, вивалився.

Вулиці, вулички, майдани, завулки, церкви та театри, пивнушки й клуб-лсто...

Що було б якби зрівняти місто, щоб не було оцих доріг, розмитих дощами, де в-осени губиш калози й чоботи набираєш повні води, щоб був майдан рівний, щоб врівень на розташованому за планом зіркою навколо майдану—стояли величні житла людей, натомлених, зморених і щоб життя кожного не ховалося за гардинками тривіконного будиночку... щоб люди жили на виду в людей, кожен і всі... кожен і всі!..

Коректор Усик ішов і думав, що мабуть він помре раніш, ніж люди так житимуть, бо за плечима вже більш, як півстоліття—в нашу епоху люди не живуть довго. Скоро лаштуватися в останню дорогу... Годі ходити пішки! Х-ха! Його понесуть,—він зручно лежатиме в просторій труні, спокійний раз за все своє життя... за цілий вік свій він змінить місце не напруженням ревматичних ніг... За ціле життя! Не болітимуть ноги, не ломитиме спину і близькозорі очі не сліпитиме сонце... Це буде кінець. Як дивно! Живе людина, бідкається, боліє великою душею (великий біль), малою душею (маленькі болі), йде стежками вперед і вгору й думає про те, щоб не було більш завулків у степових містах нашої велетенської батьківщини. думає про те, щоб завести свій власний закамоточок у три віконця на вулицю з фарбованими суриком воротами, а прийде момент, коли спочинуть ноги, знесуть людину на кладовище, свіжий горбик вогкої землі замість жмутка нервів і м'язів... Як просто! Ніяких таємниць...

Коректор Усик готовий до останньої подорожі. Він ішов уперед і вгору й має природне право на великий ремонт. Візьмуть його тіло, складну комбінацію елементів, до великої майстерні й розкладуть на первісні атоми.

— Здорові були, Усик!—перервав його думки знайомий голос Нечипоренка, комсомольця з першої радянської.—Нашкрябали?

Спершу Усик не зрозумів про що мова йде й лише відповів на привітання.

— Нашкрябали, кажу?—знову запитав Нечипоренко,—мені зразу коректу правити...

— А-а?— посміхнувся роблено й закивав головою Усик.—Нашкрябав... так-так!—і сховав очі в шпарку між дошками пішоходу. Він це лише помітив, що був уже на базарі біля собору „Сорока святителів“ у центрі міста...

Місто...

Воно розкидалося велике, кривими вуличками, провулками розповзлося навколо центру—майдана, як нитки з погано зм'ятаного клубка. В ньому живуть „іхтіозаври“—порода людей, що засуджена невмолимою історією на вимирання. „іхтіозаври“ дегенерують, люблять спати, смачно до нестями їсти, рахувати гроші й ходити реготатись до кіношки.

Більшість із них у напівсні протримтіла революцію, прокинулась підчас реквізицій та контрибуцій. заметушилась, сласала живіт і барахлишко— а тепер знову заснула й відчуває життя лише тоді, як отримує повістку з фінвідділу, або від комгоспу. Тоді бризкає слиною, кричить про утаски, непорядки, зідає, лізе в міцно набитий гаманець (імітація крокодилячої шкіри), але крокодилячі сльози, шелестить червінцями й знов поринає у нірвану жіночого передпокою, двоспального ліжка та романів Станіслава Пшибишевського...

По неділях метушня на базарній площі. Там, поміж церквами, крамницями, ятками розташувалися вози, спритні пронирливі суб'єкти нишпорять між ними, прицінюються, б'ють по руках (о, вони добре знають дядьківські звички!), відходять, удають, що ніщо в світі їх не цікавить, ні крам, ні зерно, ні коні, знову підходять, б'ють по руках, торгуються... Береск і крик „крамарів із рук“, що нишпорять усюди.

— Дешевий розпродаж... різнокольорові, блискучі, нелинючі самов'язи: замість двох карбованців—п'ятдесят копійок!—викрикує один поважним хриплим басом над саме вухо худощавому дядькові у вибійчаний шапці, що здивовано зупинився біля нього...

— Ба-а-аби... у-у... Ба-аби... у-у!—несеться з іншого кінця уїдливиий фальцет. Другого слова не можна розібрати, але в типа на руді кожух прикритий ряденцем і ви мусите догадуватись, що він кричить: „Баби! Кожух“, але починає криком і в нього не стає голосу закінчити. Над усім цим передзвін великих і малих дзвонів дружньою гамою благословляє торжище. Один дзвін гуде надірваним басом і наче вимовляє „бо-о-ог...бо-о-ог“...— і невідомо якого бога прославляють дзвони чи небесного смиренномудрого, чи ось цього, що нишпорить у базарному гною, кричить, зазиває:

— Чайники—мідні—лужоні... первой сорт! Чайники мідні—лужоні!..

Якийсь час Нечипоренко йшов мовчки поруч, руки—в кишені штанів, і чогось узад-уперед хитав білявою головою... Був без кашкета й з розтібнутим коміром сорочки. Мовчав. Потім раптово заклав два пальці в рота й бандитським посвистом свиснув над самим вухом задуманого Усика. Усик здригнувся і зупинився, а Нечипоренко весело засміявся і дивився у вічі, не моргнувши навіть.

— Чого це ви... так?—поспитав Усик.

— А як?—відповів на це Нечипоренко.

— Свистите серед вулиці, як п'яний і без кашкета... Незручно яюсь...

— Ну й що ж що свищу... Ех, ви, ка' (хотів сказати „калоша“, а вийшло)—питан розбитого пароплаву. Що ж тут такого? Ну свиснув,—захотілося і свиснув... То у вас на розбитому пароплаві—в прогімназії—не можна було, а я сьогодні дома не ночував—кашкет не знаю де...

Усик пильно подивився в обличчя Нечипоренкові. Його образили ці слова (капітан розбитого пароплаву!) Тепер ще помітив, що в Нечипоренка припухли очі й червоні... „Передовик молоді!“—хотів сказати, та не наважився. Тимчасом Нечипоренко продовжував:

— Тепер можна й без кашкета, що з того? Волосся в мене золоте, люблю, щоб на нього дивилися... а у вас стригли в прогімназії!

— А норми поведінки... у вас же єсть яка-небудь етика? Я не про кашкет ваш—це дрібниця,—а от ви, признайтесь, випили цю ніч? А? Єсть у вас якісь норми? Дозволяє ваша етика пити?

Нечипоренко насупився незадоволено.

— Я не пив—помиляєтесь. а етика єсть—не зараз про неї балакати... Ну захотілось мені—я й свиснув над вухо вам. Що ж тут?..

— Погана етика!—хрипло промовив Усик.—Мерзотна етика. Етика авантюриста з великого шляху... „Захотілось мені“... А знаєте, що „я“—остання літера абетки?—кинув в обличчя і поспішив.

— Не вам мене вчити!— навадогін Нечипоренко й додав образливо:— капітан розбитого пароплаву...

II.

В друкарні роботу ще не розпочали. Групами сиділи, стояли робітники, розмовляли. Дехто пересодягся вже в спецодіж—синій халат по коліна з зав'язками на спині, дехто ще не встиг, одпирав шухляду. Біля „бостонки“ в друкарському відділі стояв товариш Белкин і слухав повновидого, чисто виголеного, напівлисного інструктора друкарського відділу—Озерного.

Озерний говорив поважним голосом. В усій його постаті, досить таки округленій, монументальній, чулась упевненість і витриманість. Видно, він надто багато уваги віддавав своїй зовнішності, його робочий костюм був чистий і свіжий, ботинки з гострими носками блищали жовтим лаком, а халат сидів наче вихідне празникове пальто. Тримався він чемно й спокійно, часом затягувався запашним „кепстеном“ із коротенької рівної люльки, що стриміла йому з лівого кутка роту.

— Ти, товаришу Белкин, молодий півник, ти не запалюйся... Ти слухай спокійно... я кажу: чим тепер краще, ніж раніш? Я колись працював у Гранельського—ця бостонка теж з його друкарні—зарплатню мав справно, а інколи й наградні й це зветься експлоатація? Тепер я працюю, утримання запізнюється кожного місяця і це зветься будівництво соціалізму... Так?

Коректор Усик проходив пова до коректорської кімнати, вітався дорогою з робітниками й чув відповідь Белкина.

— помиляєшся. Скільки годин ти працював у Гранельського? „Кепстен“ палив? Кому йшла прибуткова вартість? А тепер ти маєш спецодіж і місячну відпустку...

Озерний пихнув „кепстеном“ і перебив Белкина:

— Прибуткова вартість... Ти подай її мені, щоб я бачив, щоб у руках подержав!

Белкин піднімав раз за разом руку.

— Так тоді тобі не треба говорити про загальні пролетарські справи, організуй артіль кустарів-одиначок і що-місяця ділитимеш прибутки... Ми ж—соціалістична...

На цей раз Озерний не дотримався свого непорушного закону про спокій. Разом із димом виплюнув такі слова:

— Який там чорт соціалістична! Я в Австрії дев'ятьсот дев'ятий і десятій робив... Буржуазна країна, а в друкарні пилососи на кожному кроці, охорона праці, не те що в нас... Розумієш: товаришу Белкин, у нас один вентилятор на усю друкарню, квартирами вентилюємось...

— Тепер ти говориш по суті,—крикнув Белкин.—Тепер ти правий... а що ти зробив? Знаєш, що найголовне—практична порада, вказівка...

В далекому кутку рудобородий робітник бив марзаном по талеру. Глухі металеві звуки наказували ставати до роботи. Озерний ще сказав товаришу Белкину:

— Он Василь талер псує... що легшого електричний дзвоник зробити. Культурніше яюсь, акуратніше...

Белкин кивнув головою і включив електрику. Трибки шурхнули глухо, заскреготали, заляпотіли валки й по хвилині білі аркуші паперу почали падати з-під машини сірими від незчислених рядків літер, що відбивались на них.

Хвора рука не заважала товаришу Белкину—в плечовому суглобі вона працювала добре й у кисті теж. Він швидко й точно подавав

папір у зуби машині, регулював швидкість руху та рівночасно розподіляв фарбу в апараті...

Друкарський відділ гудів усіма своїми чотирма плоскими машинами і двома бостонками. Тертя трибків, металеве цокотіння бостонок, свист приводних пасів та гудіння динами заповнювали залю. Здавалось для будь-якого найменшого звука не знайшлося б тут місця.

В роботі відчувався ритм.

Він творився, виростав із цокотінням бостонок, шарудінням паперу, скриготінням трибків, зливався в один розмірений шум, і часом голоснішав, часом притихав. Руки накладачів раз за разом піднімали блискучі, холодні аркуші паперу й тоді здавалось, що в залі що-разу злітають четверо білих птахів і зникають десь під стелею.

Працювали мовчки.

Нагло ритмічність рухів і звуків порушив глухий звук од падіння чогось важкого, потім матерна лайка.

Мимоволі всі спинили машини. З контори вскочив Озерний і зупинився в дверях. Посеред залі, над розсипаною сторінкою складної бухгалтерської форми стояв Нечипоренко і злісно лаявся. Обличчя йому стало жовте від злості, а під очима різко виступав червоний опух. Крила носу дрижали, а золоті кучері спадали на очі. Він зігнувся над розсипаною формою, сердився... Ще б пак! Це значить знищити дванадцять годин праці... ах, ти ж...

Вмить до нього підскачів Озерний. Завжди спокійний він якось люто топнув ногою і вихопив люльку з зубів, крикнув:

— Мовчати!—і знову забрав люльку в лівий куток рота, прошипів:— Форми до талера донести не вмієш! Теж мені будівник соціалізму... балда...

Нечипоренко разом змовк. Потім поволі підвівся з підлоги, став проти Озерного й подивився йому у вічі. Обличчя Озерного в цей момент було найнапруженіше, він міцно стиснув у зубах люльку, аж різко позначились вилиці й забігали нервово жовна під тонкою білою шкірою. Він намагався повернути себе до спокою й очі вже не блимаючи витримували нечипоренків погляд—широкі, кольору застиглого олива, з невеликими зіницями... Нечипоренко сказав:

— Не кричи, тут тобі, товаришу Озерний, не Австрія... і під поглядом цих очей знову знітився.

— Зібрати матеріял... скласти форму!—сказав Озерний холодно, спокійно, але надзвичайно одрубано, що вказувало на внутрішнє хвилювання (замовлення було термінове для охрфінвідділу).

Нечипоренко слух'яно присів і став збирати на гранку розкиданий матеріял. Здається на цьому все мусило б закінчитись, але ще в ту хвилину, коли Озерний спокійно прямував до дверей контори й пихкав „кепстеном“ із коротенької люльки, з дверей складацької зачувся голос „бронованого підлітка“ Федюшки, веселий і насмішливий.

Ха-ха-ха... Розтяпа! Як це він? П'яний? А Озерний як його!

Нечипоренко швидко скочив на ноги, натяк на нічну п'янку, як пружина, підкинув його.

— Ти, Федюшка, дурак!—крикнув він,—а на Озерного я плювати хотів, мать його...

III.

Нечипоренко не міг заспокоїтись.

Він розумів, що цей випадок не йшов на користь йому... Як він не стримався? Так лаятись! Чорт його знає, ніч не поспиш як слід—удень почуваш себе кепсько, нервуєш і неодмінно проштрапишся... Тепер

почнеться „буза“, заговорить комсомольський осередок, дійде черга й до партійної, буде балачок на цілий місяць. якщо не запишуть до особистої справи, то треба богу свічку ставити... Така то історія! і що тому Озерному треба? Буржуйський попихач... що зробиш, коли він у пошані в адміністрації... а тут, ще коректор Усик теж нотації читає... Ми ще поведемо дискусію про етику!

Нечипоренко сповнився образою до краю, все згадувалося, як Озерний вихопив люльку з зубів і крикнув „Мовчати!“—Все й від будь-кого, та не від Озерного він міг би стерпіти... Від цього пройдисвіта, що об'їздив усю Європу й що носить з ідеєю розподілу прибутків друкарні між робітниками...

На гранці квадрат за квадратом виростала знову форма. Також зростала ненависть до Озерного в Нечипоренка. Він зробив би йому кат зна-що, аби тільки сила... бо Озерний теж не з слабеньких, це він узяв, коли відчув на собі важкий погляд його налитих холодним свинцем очей.

А злість шукала виходу, якоїсь шпарки, щоб прорватися, бо далі не сила її носити в істоті.

Форма виростала, лінійка за лінійкою, шпон до шпона, літера до літери, складна бухгалтерська форма скоро вийде друком. Скоро злість нечипоренкова знайде вихід.

Він відчував, що ця хвилинка ось-ось настане й не міркував, не думав, які наслідки це може мати. Він не усвідомлював своєї поведінки ні в першу половину дня, ні тепер, але він усе ж таки міг із задоволенням помітити, що, коли він лютує, робота йде швидше ніж завжди, жвавіше... Що не кажи—сварки—освіжають, як вентилятор, інколи треба й посваритись!

Так помалу під кінець дня Нечипоренко прийшов до виправдання своєї провини.

Знову в друкарському відділі рудобородий Василь Хрущинський гримів кінець робочому дню марзаном по талеру. Робітники закладали останніми літерами рядок у верстатки, скидали халати, вмивалися, поодинокі й купками розходилися.

Нечипоренко вирішив не йти додому, а скласти форму до останньої круглої. Але йти додому хотілося, і тому, коли повз нього хтось проходив і кидав посмішливо весело: Надолужуєш?—він нервово кусав губи й ще пильніше брався до роботи.

Нарешті друкарня спустила. Нечипоренко залишився сам. Потім прийшла убиральниця Настя підмітати підлогу; коли вона нагиналася, щоб підняти забутий квадрат чи лінійку, спідниця в неї задиралася і ставало видно білі, повні стегна. Нечипоренко не хотів на неї дивитися, але мимоволі чекав, коли Настя знову нахилиться. Як учора вночі в нього сохло в роті й перехоплювало дихання. Він нервово складав форму...

Тимчасом Настя спинилася біля сусіднього реалу й почала збирати з підлоги реглети та шпони, що їх розсипав і забув підняти якийсь нездивий робітник.

Настя була немолода, годів під тридцять, повнотіла жінка з некрасивим сбличчям і завжди спітнілими руками. Коли йшла, в неї під коричевою з великим вирізом блузкою трусилися немолоді груди, й дехто з робітників нехороше усміхався їй услід. В друкарні балакали про її незчисленні „романи“ з міліціонерами та кур'єром адміністративного відділу Тимофієм Карповим, сміялися поганим смішком і змальовували деталі цих „романів“, мабуть вигаданих, бо ніхто нічого напевно не знав...

Тепер од несподіваної близькості її дужого тіла в нечипоренковій пам'яті поставали уривки балачок, і він що-хвилини оглядався на неї...

Потім несподівано для себе поклав шило, тихенько підійшов, притулився, опікся об гарячу спину, нахабно пустив руку за виріз корицевої блузки... За момент відчув добрий стусан ліктем у груди й почув притамовано схвильований голос.

— Іч... Молокосос... чого пак забажалося?! Думаєш плещуть на мене, так і правда тому, так і кожному шмаркачу даюся? Соплі втри! а ще й на зборах про розкріпачення жінок патякає...— і, нервово повернувшись, узяла щітку й пішла до палітурного відділу.

Нечипоренко механічно закінчував форму. Знов після того, що трапалося, він задумався і знов прийшов до висновку:

— В невинність грається... живого м'яса шмат...

IV.

Біля самої квартири товариш Белкин зустрів Янека Вержболовського. Вержболовський ніс невеличкого чамайданчика, видно важкого, вмивався бо потом. Жовтий гумовий плащ висів йому на плечах. Розшита різнокольоровими квітами тюбітейка ледве трималась на макушці добре виголеної голови, а обличчя вражало свіжим, здоровим рум'янцем. Янек побачив Белкина підкинув у повітря чамайданчика, вхопив його на льоту й крикнув:

— Олексю! Ах ти ж, курка... іди я тебе розділюю! Іди! Ну, чого ж ти, не хочеш?.. Ах ти ж, курка...

Дійсно Олексю (товариш Белкин) не йшов цілуватися з Янеком. Він розставив ноги, схилив набік голову, дивився на Янека й не міг у ньому пізнати „засмоктаного секретаря“ Янек наче розумів його думки.

— Ого!—біг він назустріч,—бач який я герой—пуд у чамайданчику—іграшка! Курорт, курка ти недорізана, курорт усе... Умри на місці!

Янек подивився на приголомшеного Белкина:—Ти куди? Додому? Чудово! Я до тебе... приїжджаю я—на курорт приїхав.—в ай як почали мене му-учити-и-и, думав я замучать, закатують, замордують... Ванна, мертва лежанка, душ, купання, розтирання, натирання, витирання, вішалка...

Вперше товариш Белкин здивовано промовив:

— Що?

— Важили нас що-тижня...—тим же тоном продовжував Янек, —тепер уже я не „засмоктаний секретар нещасної редакції“, а нещасна редакція, що має здорового, як віл, секретаря...

І над саме вухо товариша Белкина Янек басом гаркнув:

— Зрозумів?

— До незрозумілості!—схватився за вуха Белкин, і обидва, зареґотавши, ввійшли в двері невеличкого будинку під зеленим дахом із шерого височенних запилених осокорів біля вікон.

Тут жив товариш Белкин.

Його кімната виходила вікнами в садок. Янек зразу розкрив їх, і в кімнату повіяло теплим дурманом яблук, разом із ним залетів у кімнату і сміх хазяйських дітей, що вовтузились на траві. Товариш Белкин сів на підлокотника, а Янек бігав кімнатою, зупинявся біля вікон і розказував про Крим. Він там був уперше. Крим вразив його своєю природою, багатством. Розмов про море, про гори тепер стане на довгі місяці...

Янек Вержболовський—поляк із походження—за часи війни з батьками евакувався до центральної Росії, мандрував по багатьох містах, вчився в гімназії, недовчився, революція бо застала його в п'ятому класі, це було в сімнадцятому, а у вісімнадцятому революція понесла його з собою знов по нечисленних містах, містечках і селах, залізницею, шасою і грудчастими дорогами поміж хуторами, разом із комсомоль-

ськими загонами на фронтах... Десь у провінціальному лазареті, покусаний вошами, з пролежнями на всьому тілі, в тифозній гарячці, а одужав, знову закрутив вихор, оголеною головою, запаленими очима світив у тьму полустанків, степів російських, українських, сибірських, тоді наповнювала серце молода радість, що це він торує шлях у радісне майбутнє й бачив він його за непереїденими гранями й горів, горів невгасимим вогнем, як може горіти молодий юнак, що нема в нього минулого й що майбутнє простягає йому вогневі руки...

Так летіли місяці й роки, й рік тому Янек Вержболовський прибув сюди в розпорядження окружкому. З перших тижнів роботи в редакції місцевої газети він здружився з товаришем Белкиним і були вони нерозлучні приятелі.

— Але, що ти сумний такий?—це Янек,—тебе не впізнати!

Олекса Белкин розгублено підвів голову, посидів трохи, а потім безпечно махнув рукою і сказав:

— Нічого і нічого... Дуже стомився, рука болять. Проте, чорт із нею, треба працювати... Ти не забув своєї обіцянки?

Янек відповів.

— Коли почнемо? Я вже книжки приготував...

— Охота бере?

— Охота!.. Хіба найдеш слово? Тут, Янеку, слова не знайдеш, щоб сказати... Коли я здобуду освіту, я знайду слово! А зараз я читаю, читаю, а цього слова не знайду... Що я читаю? Ти зрозумій—газети та політграмоту... от і все! А візьмеш якусь серйозну книжку почитати—нічого не розумієш (який з мене секретар ячейки?). Там усі науки зійшлися, а я далі чотирьох правил арифметики не пішов...

— Значить цими днями почнемо, тільки чи вистачить у тебе пороку?

— Вистачить! Я багато над цим думав... Думав. Знаєш Базилевську? Так вона каже: робітники не думають, нам інтелігентам треба робітничої безпосередності, мовляв, вічна трагедія інтелігенції ставити величезні проблеми, мучитися над ними, а робітник живе безпосередньо, в нього не розколюється його „я“... Дурниця! Хто ставить таку проблему, як всесвітня революція? Робітництво... Здається ясно чи думаю я, чи не думаю?.. а що, робітниче „я“ не колеться так і „слава алахові!“—це того, що в більшості в нас немає „я“, в нас „ми“ переважає, а коли б це не було так, то робітник не творив би революцію, а будував би собі хатку під зеленим дахом, вішав би біля вікна клітку з канаркою і свистів у самоварну трубу...

— Ого!—розсміявся Янек—чи й її ти так покрив?

— Ні, не так...

— Ну?

— Я сказав: Дозвольте вам замітити, шановна міщаночко, що ви дурепа...

— Ха-ха-ха! розсміявся Янек,—коротко, та ясно... й раптом зупинився серед кімнати, ляпнув долонею себе по лобі, викинув руку вказувальним пальцем до Олекси й крикнув:

— Тррр... стоп! Умри на місці!—кинувся до чамайданчика й, скоро Белкин встиг стягнутись, витяг на стіл пляшку жовтуватого з іскрами вина.

— Те-те-те—закивав головою Белкин.—Це що за новина?

— Єрунда, вино, ледве 15°... пробуй! Ну! Не церемонься! Ага? Що погане?.. Не-е, більше не дам... тррр... стоп! Умри на місці!

V.

За невидимим обрієм умерло сонце, і тьма ламала останні пасма його проміння на обрії скидала їх у довгі рожеві сжерди, потім запалила, пихкнули вогні несподівано в небесну височінь, залила вогняна повідь небосхил і також несподівано схлинула... Настав вечір над містом, умерло в останньому змаганні сонце за невидимим обрієм. У тьмі загорілися зорі, нові сонця, міріади світів на невеличкій синій латці.

Натовп човгав асфальтовими пішоходами, лушив насіння і горіхи, перегукувався, сміявся.

— Леночко, пупсик, ах... чому вас не видно дуже довго?—чувся соловдий тенорок.

— Добрий тобі пупсик,—констатував якийсь скептик,—її на миловарню продати—сала пудів шість натопили б...

— Нахал!

— Кого?

Здивоване обличчя.

Можна трохи чемніше, ви моїй жінці ногу розтоптали...

— Ви за своїми дивіться, а не за жінчиними... В мене свої ноги є.

— Щоб вони тобі відсохли!

— Ха-ха!

Гляньте?!—здивовано плаксиво жіночий голос.—Знов у кіні стара програма... Де це я дінуся на цілий вечір?..

— Спробую вас розважити.

— Та що там розважати—тяги в куші.

Обурення.

Нечипоренко надав шагу.

Його почуття не були подібні до почуттів невідомого лірика, що спостерігав сонячний захід і радів із краси світових просторів, хоч не можна сказати, що Нечипоренко не здатний був так відчувати. Навпаки, інколи подивившись на сонце, він повертався до своїх супутників, а то й сам зачаровано розводив руками

— От лямпочка, так лямпочка!. На скільки свічок? Н-да. Але сьогодні Нечипоренку було не до того Події цілого сьогоднішнього дня вплинули на нього й він ішов злий на всіх і на себе самого. Останнє ж у нього траплялося рідко, а сьогодні він гнівався також і на себе.

На розі біля кінематографа він зустрів одного з приятелів своїх—Яшку-профтехшкольця. В Яшці нічого видатного на перший погляд не було помітно, крім яскравого значка на кашкеті. Вони пішли поруч і звернули за ріг.

Назустріч вискочила юрба нафарбованих дівчат із сміхом та вереском. Одна бігла вперед усіх, підхопивши й так коротеньку спідничку, за ними якийсь п'яний у кашкеті, з козирком на потилиці,—матюкався... Ще далі свистів міліціонер і в нього на руді бовталася червона паличка. Він надував щоки, свисток заливався і кашкет йому збився на бік, як і в п'яниці.

Нечипоренко й Яшка простежили як міліціонер упіймав нарешті п'яного й садовив його на візника. П'яний пручався, бив міліціонера руками й ногами, але на допомогу біг інший і спільними зусиллями вони примусили його сидіти спокійно й повезли до району.

Натовп, що був збирився, потроху розходився. Ішли й Нечипоренко з Яшкою. Яшка йшов, заглядав в обличчя і пускав „слівця“. Нечипоренко мовчав. Тепер він не міг знайти виправдання своїм вчинкам.. Звернули в темний провулок; темінь охопила їх і тьма, чорно було Нечипоренкові.

— Куди ми йдемо?—запитав він.

— Куди ми йдемо?—зупинився Яшка.

Ім нікуди було йти. Що за чортове місто! Маєш вільну годину, а використати її як слід не можна. Нікуди піти, нічого робити, ходи, тиняйся вулицями, як собака безпритульний, доки не обридне, а там іди додому, лягай та спи, щоб ранком не спізнитись на роботу, а після роботи—осередок: нема де одвести час молодому хлопцеві... Невже це тягтиметься вічно. Що-дня. Нудьга...

— Тягне мене кудись...— сказав Нечипоренко.

— Як?

— А так—не знайду собі місця... хотів би поїхати кудись, щоб трохи декорації змінити, наобридла мені ця п'еса...

— Ого!—крикнув Яшка.

— Чого ти?

— Ти поет, Нечипоренко! Які в тебе порівняння, як у справжнього поета... Ха-ха!

Нечипоренко не зрозумів чи той глузує, чи справді.

— Не знаю може й так... А я б оце у матроси пішов або в артилерію... Розумієш, скучно мені й хочу я, а чого хочу не скажу тобі, бо не знаю... Так мені чорно й хочу я комусь зуби набити...

— Ти чудило, Нечипоренко, йдем.

— Куди?

— Сміх і веселощі в лави молоді!—крикнув Яшка.—Семашко здорово про веселощі говорить. Йдем веселитись.

Нечипоренко мотнув головою.

— Я не піду...

— Йолопе!

— Хватить із мене вчорашнього...

— Не-е-е!—протяг Яшка.—Цього не буде... ну?

— Я не піду

— Та ну тебе. Не хочу! А що ж ти хочеш? Мізюк міжнародньої солідарности, щоб плакати не хотілося?

Нечипоренко мовчав.

— Так як воно буде, Нечипоренку? Моя рада, плюнь на все й ходім. Пролетарям нема чого губити, крім кайданів... Ну?

Нечипоренко знов не відповів. Невже йому вже нічого губити? Невже все загублено? Вдарити б оце Яшку, щоб не нагадував... Нечипоренко зробив останнє зусилля, щоб протестувати, але, замість сказати „ні“, — разом обм'як, заклав руки в кишені й продовжував мовчати. Яшка витяг цигарку й запалив сірника. Вогонь вихопив із п'ятьми двоє обличчя на момент і згас...

— Ну тебе...—вилаявся Яшка. Диви, як розкис... Ідемо!

— Ідем...—тихо сказав Нечипоренко й ступнув услід за Яшкою...

VI.

В коректорській над столом під зеленим абажуром горіла лампа; світ снопом падав на стіл, збігав на підлогу й затоплював кімнату до половини. Решта, верхня частина стін і стеля, чорніла й ніби важно нахилялася, звисала.

Лампа освітлювала невеличку пліш коректора Усика, плече й руку його, білу, з вузлуватими пальцями, з нігтями в синім атраменті, що бігала по краях відбитків коректи. За якийсь час коректор Усик змальовував відбиток химерними значками, відкладав його на бік і брав інший.

Так виростала купа жовтуватого паперу, що його завтра вранці роздадуть складачам, а ті озброяться шилами й почнуть виправляти помилки.

Коректор Усик заглядав до оригіналу, дряпав пером по відбитках, нарешті відчув втому... Тоді він глянув на годинника:

— Пів на дванадцятю.

Відхилився на спинку стільця, потер пальці правої руки, похукав на них і застиг у втомі.

Коректор Усик подумав: Чого він сидить отут до півночі й читає коректу популярної книжки „Як дбаєш, так і маєш“ (для селян про сільське господарство). Що спонукує його тут сидіти? Десь удома, в невеличкій кімнатці сидів би біля вікна й дивився б у своє минуле, як у проріз вікна. Віддавався б своїм останнім думкам, бо на старість багато думок у людини, треба все зважити, передумати, згадати життєвий шлях і заповідати молодим, що житимуть... хіба в коректора Усика не було чогось цікавого в житті? Хіба коректор Усик не вартий того, щоб про нього знав світ?

Чого ж сидить він о дванадцятій годині тут у друкарні й читає коректу. І думає коректор Усик—це того, що він маленька, сіра, буденна людина, що хоче, щоб усі люди жили не в закомарках міських завулків, не в багні та гної села, а щоб стала земля садом чудовим, коли цвіте сад яблуками й розпускаються конвалії, щоб стояли в саду будинки з скла й дзвеніли, як конвалія під вітром, щоб жили в будинках люди...

Він мрійник, цей старий коректор! Він мрійник та ідеаліст!

Він, не зважаючи ні на що, вірить, що так буде, і в нього є одна мета, щоб люди жили бачучи один одного (для того й будинки скляні) й щоб товариш Усик знав про товариша Белкіна й про товариша Сталина (що з ЦК) й щоб товариш Сталин Йосип Вісаріонович знав про товариша Усика й про товариша Белкіна...

Так і так, у такому то кутку радянської республіки живе колишній вчитель прогімназії Сергій Сидорович Усик, сидить він до дванадцятої години над коректою в першій радянській друкарні, відраховує на англійських гірників і є член товариства „Геть руки“...

Знаєте ви про нього, товаришу Сталин?

Коректор Усик знову взявся за перо, схилився над столом і почав працювати. Хвилини бігли, відраховував їх годинник у жилетній кишенці:—тік-тік,—у коректорській тихо... За вікном ходив сторож Омелян Митрофанович Скляр. Його ім'я завжди плутали в друкарні і кликали то Митрофаном Омеляновичем, то Склярофаном Митрофановичем.

Омелян Митрофанович ходив навколо друкарні й насвистував невідому мелодію.

Коректор Усик складає аркушки й одягає піджака.

— Омеляне Митрофановичу,—гукає він у вікно.

— Скончались, Сергію Сидоровичу?—запитує Скляр.

— Скончався!—також жартує Усик.—Пора додому... а це у вас що за новина?

Омелян Митрофанович підходить до вікна ближче...

— Це, Сергію Сидоровичу, дробовик, уся суть у дробовику...

Коректор Усик дивиться на високу худорляву постать склярову з дробовиком за плечем і всміхається.

— На що він вам?

— Е-е-е, ви подумайте!—тягне Омелян Митрофанович.

— Уся суть у дробовику і злодіях... Полізуть—стрілятиму, я не вб'ю, суть не в тому, щоб убивати, а налякати я можу напевно.

— Так-так...—задумується Сергій Сидорович.—Ну, я піду... Бувайте здорові, Омеляне Митрофановичу!

— Ходить здорові!

Товариш Усик прямує вулицею, звертає за ріг біля фінвідділу і все чує як висвистує Омелян Митрофанович.

Пустельні вулиці...

Доходив до собору. Знов задумався Сергій Сидорович...

Але не встиг він подумати, як помітив знайому постать біля дерева (навколо собору дерева, високі акації, з них давно білим дощем облетів цвіт). Постать обхопила руками акацію і уперлась ногами в землю. Біля неї валявся кашкет. Усик швидко підбіг і взяв людину за руку.

— Що ви тут робите? він догадувався, хто це.

У відповідь почулося дитяче хлипання. Людина ще дужче тиснулася до дерева й ховала біловолосу голову.

Усик нахилився і підняв кашкета.

— Ну, чого ви рюмаєте?—різко крикнув він і його голос, як холод-на вода, вплинув на схвильованого Нечипоренка. Він усе ще тримався за дерево, але спроквола, наче здивовано, підводив голову (не сподівався бачити Усика). Похитуючись він повернувся і пішов у напрямку від собору.

— Вам не туди йти, Нечипоренко,—надів йому кашкета Усик.—Ходіть, я вас проведу додому...

— Я сам знаю куди мені йти, ідіть ви...

Усик наблизив до нього обличчя:

— Вас заберуть до міліції. Приємно це вам? Ідіть додому, виспитесь... Як не соромно, ви ж казали, що не п'єте... Ах, як це неприємно, як це неприємно! Ви лишень подумайте над цим. Ви ж себе губите...—М'якко взяв Нечипоренка за стан, повів його за собою.

— Слухайте, Нечипоренко, ви думаете над своїми вчинками? От ви мене вилаяли, я ж на вас не лютую, я вам на користь хочу... Ви—революціонер, Нечипоренко, вогнем мусите горіти, а ви вогонь пивом, сорокаградусною заливаєте... Ах, Нечипоренко, Нечипоренко, якби мені ваші літа!—трохи не крикнув коректор Усик.

Нечипоренко мовчав. Зрідка він гикав і кожного разу після цього зупинявся й тер рукою горло.

— Ходіть, Нечипоренко... Ну?

— Я не піду... до біса!—вирвався Нечипоренко й захитався на місці.

— До біса!—вдруге повторив він, рванувся йти, розмахнув руками й зненацька сів на тротуар.

— Ну, от... Ну, от...—розгубився Усик.—Я так і знав, ну що мені з вами робити? Не кинути ж вас, щоб завтра все місто знало, що комсомолець Нечипоренко п'яний валявся на базарі...

Нечипоренко вперся долонями в тротуар і сидів, розкинувши ноги. Його білява голова звисала на груди, він майже спав...

Сергій Сидорович підвів його й майже потяг за собою.

VII.

Коректорська, вона ж і „червоний куток“, у ній же і снідають робітники друкарні. Біла кафляна піч, синя панель до півстілки, решта до стелі обвішана плакатами, портретами. В кутку дві книжкових шафи. Довгий стіл од стіни до стіни—за ним снідають. Маленький столик біля вікна, на ньому лампа з абажуром—за ним коректор Усик.

Василь Хрущинський гримів марзаном по талеру.

Стихала друкарня.

Робітники товпилися біля вмивальників, мили руки та йшли до коректорської. За кілька хвилин великий стіл, вікна заповнилися сніданками, через голови летіла шкаралупа від яець, кульки з м'якого хліба, балачки сповнювали кімнату.

Убиральниця Настя налила дві шклянки чаю і понесла їх через усю друкарню до бухгалтерії.

— Спецам, можна сказати—повага й шана!—кивнув услід Хрущинський.

— І добра ставка—додав другий..

— А за нами так не поухажують...

— Нехай за тобою хто інший поухажує!—знову Хрущинський.

Озерний був у гарному настрою і жартував. За об'єкт своїх балачок, до речі нечемних, вибрав він метранпажа газетного відділу Покотиторбу.

— Покотилантух! — крикнув він, — як поживає твій батальйон смерти?

Цим він натякав на те, що в газетному відділі працювали виключно жінки-складачки.

Покотиторба, не всміхнувшись, відповів:

— Чекає наказу походом іти..

— На Озерного!—підхопив Хрущинський і махнув рудою бородою.

— Бережись, Озерний, аліментів!—приснула Овдієва—молода складачка, смішлива та вродлива дівчина.

Група зареготала.

В іншому кінці столу завполітосвіти комсомольського осередку—Шурка—нашвидку кінчав снідати, витяг із кишені газету й вирішив почитати в голос.

— Починається служба божа!—вигукнув „Останній відсоток“—юнак комсомольського віку, єдиний некомсомолец у друкарні (за це його й охрестили „Останнім відсотком“).

— Вонмем! Євангеля од апостола Шурки чтені-іє-іє-е-е...

— Амінь!—ухнув хтось басом.

— Упокой, господи, душу холюя твого Рамзая сина Макдональдова—продовжував „Останній відсоток“.

Під сміх і вигуки комсомоля затягла „вічну пам'ять та кілок осинний“ усім угодовцям та капіталістам.

Спантеличений Шурка махнув рукою і сховав газету в кишеню.

— Чого ж ти!—крикнув Хрущинський.—Читай... хлопці, тише!

Але хлопці не зважали й продовжували свої. Хрущинський лаявся.

— Комсомольці, а газету почитати вам гріх. Вам співати. Кукурікаєте, як молоденькі півники.. Гляньте, який добрий голосок, голо-о-о-сок який! А що до міжнароднього становища ти знаєш? Я в тебе питаю, Федюшка, знаєш?

Коректорська кипіла розмовами і сміхом. Шурка знайшов Белкіна.

Після роботи—бюро, а Нечипоренка немає, не вийшов на роботу, його доповідь сьогодні...

— Може захворів? А бюро що ж відбудеться і без нього.

Коректор Усик чув цю розмову. Він на хвилину повернув обличчя до хлопців, навіть рота розкрив. Потім махнув рукою й одвернувся.

Белкин моргнув Озерному й вони разом вийшли з коректорської.

— У мене в язику дріт і елементи...

— Дістав?

— Єсть. Можна наочно це довести на дрібницях, а потім ставити питання про більше...

— Вірно, товаришу Белкин! Ти—голова...

Та й ти не філейна частина...

І вони розійшлися.

З друкарського відділу знову чувся металевий стук.

— Торохтиш!—подумав Белкин.—Торохти... скоро перестанеш, ми, брат, нові порядки заведемо...

Стук долітав, будив складацьку залю, встановлену рядами реалів, з електричними лампами над кожним. Лямпочки були з примітивними абажурами, палітурники самі зробили їх із твердого картону, на них збирався олив'яний пил.

Пилу було всюди багато. Він лежав у куточках кас, на підлозі, вкривав сірим шаром вогкі рушники, що висіли де-не-де по залі. Щоб позбавитись його хоч трохи—одчиняли вікна, але вітер тріпав оригінали й наносив листя та пороху з вулиці. Доводилось зачиняти...

Робітники виходили з коректорської і ставали до реалів, проходили в палітурню, до друкарського відділу.

В дверях Белкин стрівся з Янеком Вержболовським, той ніс Поко-титорбі складати свіжу порцію матеріалу.

— А-а, курка недорізана!—крикнув Янек.—Сьогодні можемо починати... Коли?

— О сьомій... добре?

— Гаразд,—кивнув Янек і побіг до газетного відділу...

Белкин поспішав до машини.

Знову ляпали валки й скриготіли трибки, знову злітали білі аркуші холодного паперу, виростала стопа свіжих відбитків газети „Робітничо-Селянська Правда“, орган—окркомун КП(б)У, окрвиконкомун та ОРП'у.

Товариш Белкин пускав аркуші в машину й думав, що його розум, як цей чистий аркуш паперу, й сьогодні він почне його вкривати рядками альгебр, географій та інших наук, що без них зв'язані людині руки, як зв'язані крила в сокола... і ходить сокіл „недорізаною куркою“...

Він розв'яже собі крила, він розв'яже! То пусте, що геометрія та фізика такі розумні й недоторкані... Як вода, що крапля за краплею довбає камінь, він проб'є і собі щілину в товстелезному мурові науки... головне, щоб не їхати звідсіля. Що дивного в тому, щоб поїхати на три роки до робфаку, відірватися од виробництва, від своїх... Ні, він не так. Він за рік збагне рсбфаківську науку—плюс—робота тут а далі видно буде. Може йому й не треба кінчати вуза? Треба лише ключа до знаннів, він хоче його мати й він його матиме!

VIII.

Як спогад спокійна й широка, як широке кохання в юності—ріка розлилася... Місто будинками зеленими, червоними дахами, золоченими банями церков, хрестами та антенами майорить на кручі, а тут луки праворуч і степ...

Люблю степ за необмеженість його, за те, що зливаються обрії в суцільну голубиць і немає краю зачарованому колу степових шумів і звуків, коли шум у коріннях трав та хлібів народжується, тече в кожній стеблині, колосами і квітами хилиться долу... В степу пирій високий—ляжу в шовкову зелень твою, земле моя, притулюсь до грудей твоїх хай соки твої і міць твоя напоють мене, хай дужий буду, як ти, й тоді ми побачимо хто вийде переможцем із боротьби! Ти ворог мій, земле моя, а я—силою твоєю сповнений—здолаю тебе. Шуми, пирію, схилийся в уклін, бо йде в степ дивовижна сила від землі боротьбою на землю.

Люблю тебе, вороже мій, земле моя, і від любови нестриманий падаю в зелень степів твоїх остудити гаряче чоло...

Там де ріка... ріка! — один беріг високий — круча і десь далеко над обрієм, ліс синіє... далечінь.

...(Завжди й неминуче далечінь вабить і пливеш ти рікою, ніжний герой моєї повісти юнацьких буднів, пливеш ти рікою, бо й тебе вабить неосяжна далечінь... ти досягнеш її! Я вірю... я знаю, бо ти не один і не вигаданий мною. Десь у містечку, в селі, в фабричному місті — день і час твого народження занесено в метричні книги міської управи, а прийшов час і управа міська не вправилась із тобою. Це я знаю, і знаю ще, що день свого народження ти святкуєш першої неділі місяця вересня, коли здорова осінь червонить пізні яблука, а над містом звисає густа прохолода, і ранком гудки гудуть бадьоро — мажор! І тоді ти віриш, що осінь — це не смерть та нудьга, а іспит... Я знаю, ти пройдеш крізь мряку і схвильовану, досвітню чвирю з рум'янцем молодости на щоках)...

— До лісу?

— До лісу! — крикнув Янек і перекинув стерно в праву руку.

Шурка та „Останній відсоток“ сиділи на веслах. Белкин не гріб, йому не дозволяла хвора рука. Хлопці затабанили й човен круто повернув носом до лісу. Сиділи в самих „трусах“, а Белкин ще в сітчатій безрукавці. Загорілі тіла червоніли. Коли краплі падали на них, трохи щиміло, холодна вода дратувала нерви.

Скрізь по річці, спереду й ззаду рухалися човни — за течією і назустріч. Веселий лемент і крик стояв багатоголосо над блискучою поверхнею води, що лише ритмічний сплеск весел порушував її спокій.

Ріка кривульками крутнулася, разом повужчала й пообабіч стали комиші...

Вистигало попільчате шовкове куння, комишини згиналися під вагою, хрущали... тут ріка заросла кушірем, ряскою, жабуром, бодягою, і човнам важко було посуватися вперед.

Пливали тихо, що-разу скидали з весел довгі парості кушіру, з корінням одірвані кущики водяних лілей... край берега — лілеї жовтіли й біліли, криво розкривали вінчики, ловили сонячне проміння, а коли сплеск весел порушував спокій водяної поверхні — гайдалися з боку на бік, ніби кокетували..

Янек заспівав. У нього був високий, приємний тенор із чистими нотами і свіжий. Ще колись в ескадронах, загонах кавалерії любили його за співи молодечі, і голос дзвенів у походах закликком, як мідна сурма.

Янек забув що пливе він човном тихою рікою, згадав про незабутні роки й заспівав кавалерійської. В них у загонах її не співали. Це нова пісня, але Янеку вона нагадувала, вимальовувала до деталей картини походів і рейдів і він заспівав руською мовою.

Ми красние кавалерісти,
І про нас
Билінники речістие
Ведут рассказ...

Голос переливався над рікою, несло його далеко. Хлопці підхопили. Белкин рокотав молодим баском, Шурка підтягував невідомо яким, лише „Останній відсоток“ мовчав — не вмів співати.

Будьонний наш — братішка —
С нами весь народ! —

охнув Янек, а хлопці не відставали й, поклавши весла, підтримували:

Приказ: голов не вешать
І смотреть вперьод...

З заднього човна, в ньому їхала незнайома група дівчат та хлопців, донеслося веселе „Дайош!“—і до пісні вплелось кілька свіжих голосів: Вєдь с намї Ворошілов, первий красний офіцер— Сумеем кровь проліть за СССР.

Пісня закінчилася вибухом несподіваного веселого сміху, якась дівчина в білій сукні голосно зойкнула, потім почувлися крики:

— В кушір її! В кушір, жабам на поживу!

Очевидно наміри віддати дівчину в білому на поживу жабам стверджувалися дією, бо вона ще голосніше закричала:

— Нечипоренко, спасайте, ці чорти мене втоплять!

Наші хлопці миттю повернули голови. Дійсно, серед незнайомої компанії сидів Нечипоренко й теж щось кричав.

— Нечипоренко!—трохи не випав із човна Шурка.—А ми до тебе ходили вчора, думали ти хворий... Ти нам бюро зірвав!

Нечипоренко зчервонів, щось крикнув у відповідь, але його не було чути за новим вибухом сміху веселої компанії.

Як раз випливали на річну широчінь із комишів. Човен, що в ньому сидів Нечипоренко, швидко шмигнув уперед—на ньому працювали в шість весел. Хлопці встигли помітити лише зніяковіле обличчя Нечипоренка, потім налитий кров'ю карк і вчули голос дівчини в білому:

— Ах, Нечипоренко, Нечипоренко... Не змогли ви мене врятувати!— Дивіться, що сталося з моєю сукнею... Фу, який ви!

Знову за зворотом ріки сховався передній човен. Знову ставали стінами комиші пообабіч, як рямці, а ріка—наче шмат коштовного бемського люстра, взятого в оправу. „Останній відсоток“ порушив допитливу мовчанку.

— Так значить...—протяг він. — На семеро хліба хворий ваш Нечипоренко... Га? І на роботу не з'являється... Да-а.

— Сволоч!—проїдив крізь зуби Шурка.

Белкин наче хотів заспокоїти.

— Чого там! Вплинуло на хлопця літо, це минеться, він непоганий комсомолець...

— Всі ви непогані, знаємо,—знову „Останній відсоток“,—шлятися вмієте та на роботу не виходите... Ех, ви!

Ш-ша!—знову спокійно повернувся до нього через плече Белкин,—а ти бачив, щоб у нас у друкарні хтось із комсомольців прогульником був? Це ти задарма, з одним сталося, а ти на всіх!

„Останній відсоток“ не хотів здаватися, намагався перечити, обстоювати свої думки, але Белкин та Шурка своїми доказами збивали його з пантелику. Так було завжди. Нап'ється хтось із комсомолу чи там проштрапиться, чи взагалі щось не подобається „Останньому відсоткові“,—в суперечках Белкин залишався правим, і хоч його докази не могли не впливати на „Останнього відсотка“, але залишали в ньому частки незадоволення, бо він відчував лише безсилля своїх думок і доказів.

Янек Вержболовський, що мовчав увесь час, кивнув Белкину й тихо сказав:

— А причини прогулу?

Белкин не відповів, підвів очі на нього й покрутив носом, мовляв, поговоримо потім, без позапартійних.

— Не крути носом, знаю я ваші знаки... Ти от про причини скажи! Які такі причини є в комсомольця матюкати інструктора в друкарні та

не виходити на роботу? Га? То ж бо воно і є, що тепер ти, товаришу Белкин, пасуєш... Не захистиш комсомольської честі!

Та „Останній відсоток“ рано святкував перемогу. Товариш Белкин перекинув ноги через лавку й сів обличчям до нього. Його ліва рука притулилась до грудей, а права зробила роздратоване коло в повітрі. Він почав говорити... В цей час хлопці не переставали працювати веслами. Шурка та Янек весело висвистували, забули про Нечипоренка, а за півгодини човен вдарився в беріг, як раз біля узлісся, скерований гуди одним рухом стерна. Хлопці трохи не випали у воду від несподізаного вдару в м'який ґрунт.

— Куди ти керуєш?!

— Назад!

— Чорт краковський!

Вибухнувши незлобною лайкою, хлопці засміялися і сиділи склавши весла.

— До лісу!—гаркнув Янек.

— До лісу! до лісу!— ревли останні троє і табанили човна.

Човен рвучко вийшов на середину ріки, і вже де-далі поважніше виїжджав у зелену лісову браму. Деревя стояли коріннями, стовбурами у воді й схожі були на засмаглих веселих дівчат, позапанианих у зелені хустини з корицевими жилками. Сидять собі дівчата на крутому беріжку, бовтають у воді ногами.

Творилася сонячна містерія юної сили, могутніх лісових паростів, прозора ріка хлипала під веслами. Тоді Шурка крикнув:

— Хлопці, знаєте, як хлюпає ріка? Так само, як порваний пас на нашій четвертій машині...

— Ха-ха-ха!—розсміялися всі з його порівняння, і першим „Останній відсоток“ стрибнув у воду, розбудив гладь її плеском рук і неспокійними рухами дужих ніг. Янек Вержболовський став на кермі, набрав повні груди повітря і випустив довгий веселий крик:

— А-го-о-о-в-га-а-а!

З лісу над водою прилетів ще такий у відповідь, праворуч відізвався луною міська гора й над рікою неслося:

— А-го-о-о-в-га-а-а! ааа...

Янек постояв на кермі й униз головою стрибнув у воду, високо блимнув у повітрі ногами й зник. Хлопці довго стежили за водою,— шукали пухирів повітря, сліду, де пливе, і не могли знайти. Янек зирнув далеко від човна, віддувався, бризкався прісною водою, кричав:

— У воду! У воду... курка недорізана, у воду!

Шурка та Белкин готувалися. Першим виплигнув Белкин, ліг на лівий бік і гріб лише правою рукою...

Знову з-за повороту виплив човен, повний веселих хлопців і дівчат, три пари весел дружньо падали у воду й знову піднімалися, падали, піднімалися, розсипали переливні бризки води... Чувся голос Нечипоренка:

— Хоч зараз! Я зго...

Нечипоренко не докінчив, він побачив хлопців і зник... Знову на човні швидко затабанили, він сховався за поворотом, а навздогін неслося:

— Нечи-по-о-о-ре-е-ен-ко-о-о, аго-о-ов-га-а-а, ті-і-ікаєш, браті-щечка!.. дре-е-е-фі-іш?!

(Продовження буде)

ПЛЯМИ НА СОНЦІ *)

Розділи з повісти

ІХ.

На закритому засіданні бюро комсомольського осередку Нечипоренко каювся. Просив не ганьбити його перед робітниками, запевняв, що більше ніколи з ним не траплятиметься такого, виклав усі гріхи, знайшов причини, а про п'янку з Яшкою не сказав ні слова, змовчав. Знову просив, знову запевняв, і бюро погодилося ніяких постанов не фіксувати, але попередило. Зговорилися з „Останнім Відсотком“. Той обіцяв ні кому не говорити про зустріч на річці. На нього можна було поклатися: слово—закон. Два дні в друкарні було тихо, про щось лише гомоніли пошепки товариш Белкин з Озерним та комсомольці шушукались, але на це Нечипоренко не звертав уваги, захопився роботою і працював швидко. З нього був непоганий робітник, але зараз він переганяв самого себе, і робітники дивувалися. Він навіть забував палити цигарки, що раніше було щопівгодинною потребою. Нечипоренко відчував, що відроджується. З Яшкою не зустрічався і радий був цьому. Інколи, правда, перед очима випливала біла сукня дівчини, що їздив із нею на човні, ввижалася її товста чорна коса і смагляве обличчя. Потім він знову швидко-швидко заповнював верстатку літерами. Наприкінці третього дня його покликали до кабінету завідача.

В будинку друкарні було колись (яка давнина!) казначейство; кабінет містився саме в камері, де переховувалися гроші. Це була кімната з дугастою стелею, товстими стінами, з дверима, важкими, окутими в грубе листове залізо. Єдине вікно й те з роздвигними ґратами, що на ніч замикалися двома великими замками. В кабінеті й удень горіла електрика, бо вікно виходило в темний закомарок двору. Коли Нечипоренко ввійшов, тут сидів завідачель—Генріх Назарович, партсекретар—Мозговий та за столиком біля дверей Сергій Сидорович Усик (у коректорській ремонтували кафляну піч і його тимчасово перевели до кабінету).

— Слухайте, Нечипоренку,—сказав Генріх Назарович,—от що... ви там якимись художествами занялись. Це не гаразд... що там у вас з Озерним трапилось?

Нечипоренко нахилився над столом і сказав завідачелю щось тихо...

— Можете говорити в-голос...

— В-голос, то й в-голос,—кинув Нечипоренко (він відчував неминучу нахлобучку),—хай піде відціля громадянин Усик, я при ньому не можу говорити.

Мозговий—партсекретар—куснув вуса.

— Чудопалиш, Нечипоренку... Нічого ламатися, все'дно, ввечері доведеться...

— Що доведеться?—скрикнув Нечипоренко і стих.—Я не ламаюсь... Тільки хай вийде

— А ми кажемо, хай сидить...—глянув на Генріха Назаровича Мозговий.

*) Початок повісти дивись у № 5 „Молодняка“.

— Ні, ні... Чого ж? Я піду, я не заважатиму...—знітився за столиком коректор Усик.—Раз товариш Нечипоренко вважає... Чого ж? Нічого не маю проти...

Генріх Назарович здвигнув плечима.

Сергій Сидорович вийшов.

— Тепер розказуйте...—сказав завідатель і завертів у пальцях олівця.

— Що ж там розказувати, вам мабуть уже все розказали... Ну? ну, винуватий я...

— Визнаєте?

— Визнаю.

— Прекрасно! Сьогодні в нас збори... На зборах вибачатиметесь перед Озерним і всіма робітниками...

— За що?—охнув Нечипоренко.

— За що?! - розвів руками Мозговий.—За порушення правил внутрішнього розпорядку... хіба ні за що?

— Але ж я комсомолец, а ви примуєте перед позапартійним... А ячейка?

— А ти думав, що комсомолец, так це щось недоторкане? Самі комуністи, так що знаємо.

Нечипоренко стояв і дивився поверх голови завідателя.

Звичайно, він зробить. Йому немає іншого виходу.

— От і добре! Поладнали,—встав Мозговий.—Пішли працювати, Нечипоренку... Ти не ображайся, нам не для того, щоб тебе принизити—ти ж комсомолец, виходить свій. Нам треба, щоб пошана в робітника до роботи й до своїх товаришів була, а ти ж приклад... Будь передовиком, а схибив, визнай свою помилку... Як ти думаєш?

Нечипоренко не відповідав, він тільки хитав головою, і незрозуміло було, чи погоджується, чи ні.

По закінченні робіт він упіймав Белкіна:

— Значить, так ви мене, хлопці?

— Як?

— А на збори, перед позапартійним...

— Он що! Це—пусте. Треба вибачитися. Ми свідомо пішли на це, й так нами незадоволені робітники, не можна губити авторитету комсомольського...

— А при чому ж тут я? Ви авторитету позбутись боїтеся, а мене закупаєте, ганьбите.

— Не ми!—пересмикнуло Белкіна,—а професійна дисципліна! Ми в ячейці тебе не карали, а лише побалакали й попередили, це воля робітників...

— Не бреші—ваша ініціатива!

— Наша, не відмовляюсь, тільки ж ми знаємо, чого хочуть робітники. І взагалі, Нечипоренку, тобі треба бути трохи серйознішим, ти ж хлопець не з дурних... Чи довго так із комсомолу вилетіти? Ми панькатись будемо з тобою, попереджатимемо, а там окружком дізнається—нічого вже не поможе... давай сюди раба божого! Ти? Я! Був комсомолец... Раз-два:—немає комсомольця...

— Стій,—взяв його за руку Нечипоренко.—Ти мене не лякай, для чого про таке говорити, я про це й згадати боюсь! Хіба я що,—я вибачатимусь, тільки ж образа...

— Єрунда! Нічого, Нечипоренку, не образа. Немає ніякого сорому визнати свої помилки—навпаки більшовицька чесність...

Увечорі Нечипоренко вибачався, голос йому зривався, він червонів і намагався не дивитись нікому у вічі.

Після зборів до нього підійшов Озерний.

— Мир?—і простяг руку.

— Мабуть так,—відповів Нечипоренко.

— Значить могорич?—кивнув Озерний.

Нечипоренко глянув на Белкіна—той усміхався. Разом пішли до пивної і вилили по пляшці пива. Озерний розказував про закордон, про Берлін та Відень, Нечипоренко слухав, йому було цікаво, але неприємно й дивно, як це так встановилися знос взаємини, мсв не було нічого. Як це так?

X.

Мати торкнулася Миронового плеча.

Миرون лежав, згорнувшись бубличком, на його напівдитячому обличчі блукала сонна усмішка. Мабуть щось снилося, і як снилося—усмішка, то розпливалася по всьому обличчю, то воно враз ставало уважне, губи змикалися й він рівніше дихав. Заплющені очі були весь час спокійні й лише, коли мати сказала:—Пора на роботу!—якось разом зажмурились, ніс зморщився, і Мирон із насолодою позіхнув.

— Вставай!

Мирон повернувся до стінки, перекрився через голову ковдрою і ще смачніше засопів.

— Мироне, без десяти сім...

— Сім?—разом скинув ноги з ліжка Мирон.—Не може бути? Чо ж ти мене раніш не збудила?

Він похапливо натягав сорочку. Стромляв руку не в рукав, а в комір.

— Та тебе й грім не розбудить,—незадоволено сказала мати й вийшла.

Мирон нашвидку одягся і пішов із хати.

— А вмиватись?—крикнула мати.

Він махнув рукою, — і так спізнився... Що за причина?—можна сказати вчора це гуляв, ліг учасно...

На диво на вулицях було мало людей, тротуари й дорога були ніби щойно підметені, і прохолода—наче тільки но спала роса... Біля друкарні не було нікого, тоді, як завжди перед початком роботи на ганку велися розмови. Не хотілося йти в свинцевий порох.

— Мабуть уже працюють,—подумав Мирон, але не чути було шуму з друкарського відділу.

— Еге-е!—гукнув він,—рано ще! Знов годинник підвів.

І дійсно було ще рано. Але двері до друкарні були вже одімкнуті.

Мирон зайшов до коридору.

Порожньо й тихо.

Двері до кабінету завідача трішки відчинено, відтіля чути тихий голос Омеляна Митрофановича:

— Ти зрозумій,—хай вони собі говорять, що хочуть, я не вірю. Потому, що говорити про що хоч можна. Давай я, приміром, говоритиму хоч би на товариша Белкіна всякі капості... Повірять! На що добре не повірять, а на капості вони народ ласий... А ти ж жінка, про жінку можна будь-яку казку скласти, тому що до неї ти не підійдеш і не спитаєш: Правда, що так, мовляв, отак?

У відповідь придушений голос Насті, схвильований, з перервами після кожного слова.

— Я, що? живий товар, вони так думають... Усякий таке в голов держить... Нечипоренко так той...

— Нечипоренко?—швидко Омелян Митрофанович.

Мирон не бачив їх за дверима, але відчув, що в цей момент Омелян Митрофанович, мабуть, незвичайно різко підвів голову.

— Нечипоренко?—подумав і Мирон, і слухав далі.

— Не віриш ти мені... Я легко з тобою, подумаєш з усіма так...

Мирон тихо пройшов до друкарні. Біля вмивальника Озерний мив руки й посмоктував люльку. Він привітався з Мироном і весело крикнув:

— Рання птиця! Чи може й не лягав?

— Буває і таке. А сьогодні годинник підвів.

— Гм... то в тебе й годинник є?

— Та ні, в мене мамаша за годинник править: до церкви дзвонять—стільки, сусідка віконіці одхиляє—стільки. А це, мабуть, сусідка раніш прокинулася, значить мамашин годинник догори дрига поставлено. А ви ж це чого так рано?

Озерний повісив рушника й роздиелявся на свої нігті, ніби то вони його дуже цікавили. По всьому видно було, що він хоче уникнути відповіді на це запитання.

— Так собі, прокинувся рано, не хотів дома сидіти. Та воно вже скоро й роботу починати.

Справді, робітники сходилися. Окремо трималася частина молоді, в палітурні на столі сидів Дерев'янченко, а навколо нього групка коммольців. Дерев'янченко говорив щось тихо, озирався. Потім не стримався і голосно крикнув:

— Питаю, на що це схоже?

— Ти не кричи!—спинив його другий комсомолец, Чалий.—Толком говори, і нічого конспірацію ладнати, агітацією займатися...

— А побалакати хіба не можна? Я знаю, що завкомунгоспу золоті браслетки жінці купує... Хіба я не можу тобі цього сказати?

— Пльотки... Можеш сказати, а ти дай факт...

— Факти! Тобі факти?—крикнув Дерев'янченко.—Можна! Раз,—це...

На дверях з'явився „Останній Відсоток“, Дерев'янченко опустив підняту руку й не закінчив фрази.

— Тайна вечере!—крикнув із дверей „Останній Відсоток“.—Нашому брату не можна... Зібралися апостоли!

— Ніяких апостолів!—крикнув Чалий.—Кинь ламатися сахарним бубликом—панькаємось ми з тобою дуже...

— А ти не панькайся,—зовнішньо спокійно відповів „Останній Відсоток“,—думаєш мені треба?—І пішов.

У друкарському відділі товариш Белкин з Озерним стояли біля третьої машини. Озерний що-разу поглядав на годинника. Василь Хрущинський сидів на вікні й говорив Нечипоренку:

— М-да... Волосся в тебе, вірне слово, не волосся, а китайський шовк. За одне таке волосся дівчата любитимуть. Тільки ти на нього уваги не звертай,—однаково вилізе... Будеш ти, Нечипоренку, лисий, як Озерний, як я, як Покотиторба. У нас це перше діло, попрацюй років із десять і будеш лисий, як розпутний панок... Ну, та мабуть час і на роботу ставати. Хрущинський пішов, глянув на годинника і знову вернувся:

— Ще п'ять хвилин... От ще про лисини.—Єсть анекдота така: жив собі один німець Франц на станції Орчик, а другий Фрідріх на станції Сахновщина.

Далі йшло оповідання, що його ніякий головліт не дозволить до друку.

В інших кутках друкарні розмови йшли про зарплатню, політику, про відсутність пілесосів, про жінок, про невтомність у коханні...

Белкин та Озерний мовчали біля третьої машини.

Хрущинський кінчив оповідати і взяв марзана, щоб гукати до роботи. Озерний глянув на годинника, підняв руку й раніш ніж Хрущинський встиг ударити по талеру, по друкарні розсипався блискучими кільцями дзвінок...

Рука Хрущинського опустилася і повисла в повітрі.

— Що за новина?

— Чого дзвонять?—збігалися робітники.

— Марзан і талер відмінено!—стрибнув на підніжку машини Белкин.—

З сьогоднішнього дня ми дзвонимо!

— Хто відмінив?—крикнув Хрущинський і кинув марзан на підлогу.—

Адміністрація?

— Ми з Озерним!—знову Альоша.—Ініціатива від робітників, а не лише від адміністрації!

Кругом зашуміло.

XI.

Вночі йшов дощ.

Коректор Усик прокинувся опівночі й більше вже не міг заснути. В кімнаті було душно, тхнуло людиною та старими книжками. Усик перевернувся кілька разів під простирадлом, впевнився, що не засне й сів. Притулився до стінки спиною, відчув приємний холод. Простяг ногу, хруснуло в колінах, і по ногах пройшовся сверделиком зуд. Ноги нили, ломило в суглобах, відчував, так ніби вийняв їх із холодної води і встромив у гарячу. Ломило спину, боліла голова, і не знати було, чи спить і мучать кошмари, чи дійсність. Така неймовірна повторність та заплутаність подій і випадків, коли не знаєш, чи це вже трапилось, чи ще трапиться; коли—ймовірно, як манна, а мариво, як дійсність. Обережно встав і хотів одчинити вікно. Випхнув прогонича, віконниці грюкнули, гупнули об стіну. В шибки вдарили потьоки води. Як сльози по застиглому в муці обличчі, безперервно котилися краплі, одна навздогін іншій, одна на загибель іншій, по застиглій рівності скла. На шибки лилася темінь, наче безкольоровість міжпланетних просторів. Штовхнув ряму на зустріч тьмі, скрипнула, розчинилася, вірвався в кімнату вихор озону, разом із жмутком дощової води, остудив, освіжив,—і знову хряпнуло вікно під напором вітрової сили. Сергій Сидорович знову штовхнув його,—знову бризки, і пекучий озон та блискавка промчали небесними просторами, розвітвленим деревом і вихопили з тьми краплі, струмені зливи. І тоді здавалося, що стало видно нервову систему небовиду, артерії, жили, маленькі канали, каналічки, що ними електрична кров, як кров істоти тілом. Грізно загуркотів розряд грому, вмер за горизонтом стриманим рокотанням, і знову вибухнув несподіваним, нестриманим ударом,—раз-за-разом, раз-за-разом! Наче вишикувалися броновані когорти, ковані в крицю, і крешуть іскри велетенські мечи, падають іскри вогнено в черево землі...

При світлові блискавки, видно було крізь зливу, як піднімається від землі тепла пахуча пара. Йшли крізь пару, крізь струмені зливи—роти, полки, дивізії сіро-шинельних патронтажних людей, притамовано блищали багнети, дзвеніли манерки, йшли сіро-шинельні на зустріч „жовтій смерті“ розпливалися обриси колон у тумані, на зустріч випливали шерехи низькорослих людей з плескуватими носами, з вузькими щілочками очей на посинілих обличчях, у кругленьких кашкетах із невеликими крисами, наперед багнети, щити кулеметів за укриттям гаоляну, злилися сірі скатки з кругленькими кашкетами. Крешуть смерть кулемети, і вже від землі крізь зливу між стеблами гаоляну кривава пара з пурпуровими відтінками, солонка на смак, і знову розпливаються обриси колон та шерех.

Кулемет виростає на пів небовиду й небовид—не небовид, а дзвіниця. Й диякон Павсікакій безперестанно надавлює гашетку „Максима“, а внизу падають жінки й падають несподівано сіро-шинельні з червоними бантами, гімназистик розкинув руками, схопив повітря і впав,—кашкет його обручем покотився бруком, хтось уступив, замотався ногою, спіткнувся і упав... А дзвіниця росте. Виростає вгору, в піднебесся, в блакить—блакить ніжно накриває землю і тримить. Дзвіниці немає, вже грандіозний шпіль радіо-станції—блакить дзвонить антеною і в етер слова:

— Повстаньте... повстаньте...

— І як один... як один...

І слова дзвенять, переливаються кольорами і здається ніби сотні, тисячі срібних і золотих дзвіночків розколюються, падають, дзвонять і дзвін той червоний в блакиті, в блакиті... червоний...

І нагло падає башта.

Стоїть студент на пероні вокзалу, махає пом'ятим картузом із блакитними кантами й викрикує:

— Партія соціалістів-революціонерів... Ми! Ви! Мо! Га! Є! Мо!

— Городовой! Прикажіть йому молчать...

— Конституція!

— Землі й волі...

— Хлеба і зреліщ! Ха-ха...

І сміх, як рокіт канонад на Манджурських сопках, як салюти затоплених крейсерів і ганьба Порт-Артура...

Порт-Артур...

Море...

Норвезькі фіорди, Тихоокеанські лагуни...

Хто зрівняє очі твої, Ніно, з суворою красою фіордів, із сонячним блиском лагун, де коралові рифи й буруни заплітаються і розплітаються блискучим мереживом... І невідомо, чи очі Ніни, як голубі лагуни, чи навпаки, бо то ж мила, що не знати, яким ім'ям її кликати, яким словом... Немає слова, бо піниться піною, мереживом море, мінливе, зрадливе, непевне, як життя,—немає Ніни, немає лагун та фіордів. Невже зотліли груди її, гарячі глетчери (Гренляндіє дика!) і дитя в череві...

Цього не було!

Цього не було!

А може?...

Білоголовий хлопчик на траві дерев'яним обручиком бавиться. Білоголовий хлопчик каже:—Тато...

— Не було, не було, не було...

... Горацій, Віргілій, Гомер... Греція, Рим!

„Гнів, о, богиня, воспой Ахілеса, Пелеєва сина!“

І от уже Діоген ходить із лихтарем... власне не Діоген, а Сергій Сидорович Усик—учитель приватної прогімназії...

... Гольбах, Гельвецій, Гегель...

Знову полки й танки, дредновти на рейді й димарі виписують визерунки на океанах.

Германія—Австрія, Унтерденлінден—Пратер... і матові шлеми співають:

Wenn die Soldaten durch die Stadt marschieren,
Öffnen die Mädchen die Fenster und die Türen.

Де ти, Росіє?

Через колючий дріт концтабору, через окопи, фронт, прогімназія...

День, два, три...

Тиждень, другий, третій. Місяці... місяці...

Ага!

Це тепер дякон Павсікакій стріляв із дзвіниці, а його учень впав, підстрелений кулею...

Свобода!

Свобода, чорт забери?!

Тоді вир—із виру з сідою головою на пайок, немає прогімназії—є коректор Сергій Сидорович Усик „Щур із затопленого пароплаву“, ревматик, напівмертвий ідеаліст.

...Іван Митрофанович грає в преферанс з Йоганом Оскаровичем, а Федір Гнатович фліртує з Євгенією Васильовною... Прогімназія! Йоган Оскарович—німець—вислужується, Йоган Оскарович на Усика: соціаліст, а Нечипоренко каже: ілтіозавр.

...Гарячі глетчери...

...Сині лагуни...

...Ніна...

...Було... Не було... Буде... Не буде...

Вщукала злива.

Сергій Сидорович тримтів на ліжкові, намагався заснути.

Кошмари, довгими холодними пальцями піднімали вії і примушували спостерігати найнеможливішу мішанину фактів свого, чужого, невідомого життя...

Заснув на півгодини, коли останні краплі повзли по шибках і сірів небовид...

Вдень почував себе кепсько. Боліла голова й так само, як уночі, нили ноги.

Схилявся над гранками, сотні цифр статистичного бюлетеня плуналися і виростали в химерні графічні комбінації.

Саме в цей час до коректорської зайшов Нечипоренко. З-за його спини виглядав Яшка. Яшкові очі блищали таємниче.

— Ну, кажи коротко, мені працювати треба,—сказав йому Нечипоренко.

Яшка підморгнув і потягнув Нечипоренка в куток.

— Ти чого ж це до нас не приходиш?—сказав він і допитливо подивився Нечипоренкові в очі.

— То вже моя справа...

— Справді? Цікаво... А дехто без тебе засумував...

— А мені начхати!

— На здоров'ячко... В нас оце збіговисько буде... Прийдеш?

— Якого чорта? Сказав не прийду.

— А жаль... Ліза буде... моргнув знову Яшка.

— Плював я на Лізу! Міщанка твоя Ліза й ти йолоп! От що я тобі скажу!—підняв голос Нечипоренко.

Усикові стало ще важче працювати. Робота вимагала найбільшої уваги, а розмова в кутку порушувала тишу. Усик сидів, дивився у вікно на паркан, обклеєний афішами кінематографу. Піваршинні літери „Мері Пікфорд“ та „Дуглас Фербенкс“ нагадували анекдоту, в якій давався переклад імен на українську мову. Вимовлялися приблизно так: „Маруся Пікфорденко та Денис Фербиченко“.

Яшка говорив:

— Уже й плював! Це хто, Белкин тобі сказав, щоб плювати? Твій Белкин сам міщанин вищої марки. А ти,—Яшка шукав підходящого слова,—ти молокосос, коли не маєш своєї думки.

— Молокосос?!—гаркнув Нечипоренко й схопив Яшку за груди.—Повтори, що ти сказав?

Усик нервово підвівся, обіперся руками на спинку стільця і, стримуючись, сказав тихо:

— Слушайте, Нечипоренку, в мене робота...

Нечипоренко круто повернувся (кинув Яшку), голова вибігла наперед тулубу, волосся збилося і звисало на очі.

— Робота?

— Ну да, Нечипоренку, статистичний бюлетень, а ви заважаєте...

— Ну, й ладно!—махнув рукою Нечипоренко,—шкрябайте собі.

Усика прорвало:

— Не „ладно“, а йдіть зразу ж із кімнати й розбирайте ваші хуліганські справи де хочете!

За спиною в Нечипоренка засміявся Яшка і, грюкнувши дверима, вийшов. Нечипоренко постояв хвилинку, але подивився на Усика й побіг слідом за ним. Усик безсило сів. Хотів узятися за коректу, цифри розбігалися аркушем, боліли очі й хотілося спочити.

Усик пішов до дверей з наміром просити відпустку, але вернувся і знову сів до столу.

Дуже вже він ідеалізує цю молодь, щоб з-за якогось п'янички нервуватися, вкорочувати собі віку. Треба було розказати про Нечипоренка товаришу Белкину, а не панькатися з ним—так він і на голову сяде... Дивно, людина не має ніякого почуття вдячності...

XII.

Усик ішов на сто кроків спереду, дивився під ноги й сутулювався. Маленькою, майже дитячою худорлявою постаттю в сірому піджаку, в протертих на колінах штаних справляв він вражіння загнаного в куток неуразливого звірка—його ображають, а він боїться когось іншого образити й ішов, а за ним Нечипоренко. Нечипоренко відчував, що зараз має щось трапитись, що він одкриє якусь таємницю.. Дивився в слід Усикові. Коли Усик звертав за ріг,—звертав і він, Усик збавляв ходи—і він ішов повільніш.

Думав він про Усика й уявляв собі його роздягненим. Мабуть у нього неживе, біле, в зморшках тіло і волохатий живіт. Потім думка перебігала на Яшку, що вчора приходив і нагадував про Лізу, й знову поверталась до Усика, до вчорашньої образи. Добу Усикові слова не виходили з пам'яті.

Що то за Усик? Скільки вже працює людина в друкарні, й ніхто нічого за неї не знає. Ввічливий, завжди мовчазний, приходиться ранком на роботу й іде пізніше всіх. На зборах ніколи ні слова не говорить, завжди з усіма погоджується, дослухається до всяких розмов...

Вже далеко позаду лишилися бруковані вулиці, і Нечипоренко йшов глинястою дорогою передмістя, вниз, із гори. Під підошвами щиблетів із тихим хрустом розсипалися грудочки засохлого ґрунту. Позавчора був дощ, уже висохло як слід, і грудки потроху ставали жовто-сірим пороком.

Недалеко кінець міста.

Подумав: Куди це йде загадковий коректор?

Дорога круто звернула, обходячи гору. Усика не стало видно за зворотом. Нечипоренко поспішив за ним і побачив, як навпроти каплички біля мосту він зник у деревах, що обросли гору. Здивовано поспішив туди. Ніщо тут не вказувало на якесь житло,—гора, як гора, чимало таких гір буває? Але ось Нечипоренко забачив сходи—між шпарками в дошках пробивалися парості агрусу та малини, дерева били в обличчя галузками... Нарухувавши з півсотні сходів—Нечипоренко став здивований і збентежений: так ось куди ходить цей коректор! Ось де...—і в його мозкові миттю промайнули сотні здогадок, уявлень, підозрінь.

Можливо Усик не просто ходить молитися сюди до церкви! Хіба мало церков є у місті, щоб тягатися в таку даль? Контр-революція, змова, шпигунство—усі злодіяння, які лише могли бути проти радянської влади, одразу перебрав Нечипоренко. Постояв хвилину й, щось вирішивши, заклав руки в кишені, склав губи, наче для посвисту, але одразу ж схопився і тихо спустився сходами з гори.

Від каплички швидко пішов до міста.

Від швидкої ходи в гору зразу ж стомився і сів спочити на ослоні біля чьогось будинку. З подвір'я вибіг собака, став насупроти й почав брехати. Брехав довго, хрипко й нудно, потім, видно, стомився, сів і дивився Нечипоренкові прямо в очі. Далі ще витяг і передні лапи, поклав на них голову і задрімав.

Нечипоренко спостерігав із цікавістю.

Вулиця тиха й нахияляла до роздумів. Спадали вечірні сутінки, а в сутінках подумати, помарити про себе, про кохання, про будучину... Сутінки—міжчасів'є дня і ночі, коли не спиш і не працюєш...

Думав Нечипоренко.

Ліза. Чужа й неприступна дівчина в білій сукні, і чорна на сукні коса. Чужа й багато в неї приятелів, а чому вона з ним кокетувала, кидала начеб-то безневинні погляди в його бік? Хіба можна так, з нечів'я...

Відчував, що не просто думає про неї, як про знайому, згадує і не як про дівчину... І в уяві встав Яшка: „Приходь, Ліза буде!“ Наплювати на Лізу... Але—ні, не наплюєш, голубе мій, не наплюєш... Міщанка? Нічого, Нечипоренку, не міщанка! І яке тобі діло до того? Я—комсомолец... Дійсно, комсомолец? Дивно—комсомольці щось трохи не такі, якісь пристойніші, витриманіші... я був таким, я хочу бути такий! А-а-а... Хіба що був, хіба що хочеш... Але ти її любиш? Ну, ну, Нечипоренку, відповідай по совісті.

І він мусив відповісти собі, що так.

Уже зовсім не бузково, а темнолистяно вечір... І несподівано, рожевий край неба і зразу ж тривожно:

...Ан-н... ан-н-н-н!...

Мимоволі Нечипоренко скочив і побіг у напрямку пожежі. Тривожна, мідна сила дзвону тягла вперед і вперед. Пожежа була недалеко, за квартал до неї його перегнала пожежна команда. Мчала попереду легка помпа з двома пожежними в блискучих шоломах. (Смоლოსкипи в повітрі і тхне нафтою. Смоლოსкипів світ—у червоній міді шоломів) Слідом—довгий, торохкучий віз із драбинами, баграми, запасними рукавами помп, далі ще велика помпа, й під кінець зелені бочки на двох колесах стрибають дорогою, розхлюпують воду...

Горів одноповерховий дерев'яний будинок і якийсь чоловік із розтріпаним волоссям, без кашкета, стояв і дивився незрозуміло на вогонь. Будинок не можна було врятувати, з усіх боків охопило його полум'я—вибивалося з вікон (лопались од жару шибки), крізь двері разом із клубками їдкого диму, з припахом горілого пір'я чи овечої вовни... На дахові коробилися червоні листи заліза, наче аркушки тонкого паперу над свічкою. Бігали навкруги якісь жінки, кричали й плакали, а чоловік із розпатланим волоссям незрозуміло дивився на вогонь. Іноді він закривав обличчя руками й йому здригалися плечі. Плакав.

Пожежники баграми розтягали будинок, виривали балки, бантини, а з рукавів обох помп шпаркі струмені води, скеровані на вогняне пекло. Вода випарювалася, пара разом із димом підіймалася догори, рожевіла. Що-хвилини під'їжджали бочки з водою, хтось тягав воду відрами, мочив рядна і вкривав ними солом'яний дах сусідньої хати. Кричали жінки й діти, а чоловіки зосереджено й мовчки боролися з вогнем, хто як міг

Нечипоренко качав воду, вхопившись за руків'я помпи разом із трійкою незнайомих чоловіків. На іншому боці, було також четверо. Дивився вниз і відчував лише, як то вгору, то вниз підлітають його руки. Вгору—найменший опір, униз—що-сили. Стомлювався вже. Від диму й пари набрякло обличчя, сльозилися очі, а вогонь не зменшувався.

Під баграми падали сволоки й бантини, скочувалися до самих ніг пожежників, спокійних, як монументи з чорного каменю. (На вогняному фоні силует із брандсбойтом у руці—шпаркий струмень у вогонь!). Метушилися міліціонери, стримуючи натовп, що лише заважав. Нечипоренко стомився, підвів голову й побачив Яшку. Він також працював на помпі насупроти нього. Наче змовившись, кинули руків'я та одійшли на бік.

— Ну?—наче продовжуючи щойно перервану розмову сказав Яшка.

— Що?

— Нічого...

Нечипоренко витер рукавом піт із чола й мовчав.

— Ти ще не передумав?—знову запитав Яшко.

— А-а-а! Ти про те... Не знаю.

— Скоріше визнавай, — насмішкувато Яшко.—Ти в кого визнаватимеш: у Белкіна, чи може у Вержоловського? Втеряєш Лізу, вона...

— Що вона?!—крикнув Нечипоренко.

— А хіба я що сказав?

— Ти хотів щось сказати!

— То було б не перебивати.

— Скажи... Скажеш?

— В мене пам'ять погана—забув, що й казати...

— Яшко, ти сволоч!

— Помиляєшся, я просто люблю поморочити голову... прийдеш?

В середу, в мене в техникумі...

— Не знаю.

— Як хоч!—і Яшка пішов.

Догорала пожежа... Зменшувався вогонь, тліли кучугури зруйнованих стін, а брандсбойти виливали ще нові потоки води. Тепер чоловік із розкуйовдженим волоссям зрозумів, що будинок дійсно згорів і йому вже сьогоднішньої ночі ніде подітися, так само завтра, й післязавтра, й через тиждень також... Він підбігав до кожного, хто ще залишився біля пожежі й питав:

— Господі, що ж це таке? А? Господі!

Звисали хмари... Нечипоренко згадав, що ще не обідав і поволі пішов додому... Впала крапля за комір, одна і друга, потім одразу сипнув дощ.

— Що таке?—подумав Нечипоренко,—позавчора дощ. Не встигло висохнути як слід, знову дощ...—і надав кроку.

XIII.

Покотиторба стиснув Озерному руку і сказав на прощання:

— А якось та буде... Завтра о шостій годині...

Пішов Покотиторба—метранпаж газети „Робітничо-Селянська Правда“, комуніст, голова виробничої комісії.

Сиділи в пивній. Озерний мав звичку що-дня заходити до неї і випити одну пляшку пива.

— В нас не можуть пити,—казав він,—у нас, як п'ють, так упиваються, і стають не людьми, а свинями... В Австрії не так! Я знав людей, що сиділи в „біргалці“ по кілька годин і випивали два-три кухлі. Це не шкодить кишені й не шкодить здоров'ю, а навіть навпаки. Німці їдять ліверну ковбасу, в обмеженій кількості п'ють пиво й вони здоровіші від нашого брата.

— Ти ідеалізуєш Австрію,—відповідав на це Белкин,—там п'ють не гірше, як у нас, хто пити охочий та кого лихо призведе, але я кажу, ми не вміємо встановлювати норм. Коли перед нами поставлять пляшку, ми її вип'ємо всю. Нам треба бути сильними людьми й випити спочатку чарку, а потім зовсім не пити.

Згадуючи цю розмову, Озерний допив пиво, розплатився і пішов додому.

Його зустріла дружина, така ж, як і він, повновида жінка. Вона була напівнімкеня, напівчешка, і звали її Берта Богоміловна.

— Чом так довго забарилось твоє сьогоднішнє пиво?—запитала вона німецькою і так само Озерний відповів, що сидів із Покотиторбою.

— Ха...—засміялася Берта...—Які на твоїй Україні чудні прізвища, в нас би сміялися з людини, що має таке...

— Справа не в прізвищі, Берто...

— Так, — відповіла вона, ламаючи українські слова, — Покаторбу дужо не плохий чоловієк, але такі прозвіщ... Ха-ха!

Озерний махнув рукою. Він уже зовсім втратив надію навчити Берту як слід говорити українською мовою, і в розмовах із нею вживав німецької.

Зустрілися вони у Відні, на Пратері, біля каруселів. Ходили разом слухати обох Адлерів і Троцького, разом із ним, що, як російський підданець, терпів знущання і переслідування підчас війни,—терпіла й вона, а як скоро стала революція—поїхала вона на невідому Україну, усякими правдами й неправдами перейшовши з ним кордон. На Україні Озерного й Берту чекало розчарування. Революція була немітингова (Фрідріх Адлер та інші), а торохуча, зла, дика й нерозговорлива... Прийшла й робить таке, що не до вподоби Озерному, Берті—головне! Не запитує. Потім схлинуло. Революція гарматної стрілянини стала революцією будівництва. Озерний знову ходив пити свою пляшку пива, як у Відні, як у Берліні на Унтерденлінден та Тіргартені, але відношення до „них“, тоб-го до більшовиків, у нього залишилось таке саме скептичне й недовірливе. І от сьогодні Озерний сказав своїй дружині:

— Берто, я допізна працюватиму, розбудиш мене вчасно...

Це був незвичайний випадок.

Життя протікало нормалізовано й регламентовано: о десятій спати, коли до театру—о дванадцятій, не пізніше, а вставав Озерний сам.

Берта Богоміловна здивувалася. Озерний відповів їй, підходячи здалека:

— Революція, Берто, це — невідома річ. Іноді ти її і розумієш, а іншим разом—ні.

— Ми її завжди розуміли...

— Не так, Берто! Ми її завжди не розуміли, як не розуміли її наші віденські оратори. В 1918 вона запорошила мені очі порохом од будинку, що розвалювався, а тепер порох розвіявся і я бачу, що будується будинок новий...

Берта слухала:

— Будується новий,—продовжував Озерний,—і я не можу стояти заклавши руки в кишені. І знаєш, хто це такий, що довів мені? Це той сухорукий комсомолец... Белкин! Він — справжній революціонер, а проте не відкидає пива...

— Ти завжди про пиво!—Берта Богоміловна встала.—Більшовицький Ленин на це сказав би: „Озерний з першої радянської це людина, яка не може погодити протиріччя між революцією і пивом. Коли можна буде пити пиво що-дня нормалізовану кількість, він за революцію, в противному разі—він не контр-революціонер, а обиватель“.

— Можливо, що так сказав би Ленин, але це сказала ти, і я відчуваю, що більшовики на тебе впливають. І це не погано... Тільки це не так, Я зумію відмовитися і від пива, коли треба буде, але зараз ні... Пиво це не просто пиво... Ну та я сідаю за працю.

— А що?

— Проєкт і кошторис на установку пилесосів у друкарні...

XIV.

З БЛОКНОТУ ЯНЕКА ВЕРЖБОЛОВСЬКОГО

Мушу записати, що Белкин робить скажені успіхи. Якщо не прохолоне запал, за півроку він знатиме стільки, як я, й тоді йому треба буде міняти „вчителя“. „Апетит приходить підчас їжі“. Він уже не задовольняється тим, що за моєю допомогою „самоосвітлюється“—хоче їхати вчитись...

* * *

До редакції селькори надсилають прислів'я, приказки. Серед них така трапилася:

— Раз, два, три, чотири!
Чорти пана розточили,
тільки пуп та язик
на дорозі лежить...

Це—вірно. Труп старого суспільства лежить на нашому шляху, бактеріями розкладу заражує інколи й наших товаришів: у залізничному клубі позавчора відбулася масова п'янка разом із правлінням... Дійсно тухлий язик розточеного пана!

* * *

В мене проблема: Чи можна жебраку дати гривеника? Белкин каже, що це рештки „християнської добродетели“... Але коли людина хоче їсти? Ми ж ще не зліквідували жебрацтва. Хоч і справді, чи допоможе жебракові гривеник?

* * *

Белкин мислить конкретно й тому не розуміє альгебри з її умозорлими величинами, а арифметика—йому дається легко, бо в ній мова йде про конкретну дію, з конкретними числами... ще він не визнає граматики...

XV.

Були в осередку збори й вирішили, що треба готуватися до юнацького дня. Як можна готуватися? І так кожен готовий і жде з нетерплячкою, щоб відсвяткувати й знову до другого року чекати. Традиція—міжнародній юндень у комсомольця—свято над усі факельцуги, демонстрації, карнавали, вистави й пісні...

Про пісню.

Завжди комсомол плюс пісня. Може тому, що „мол“ і напевне, але невід'ємним елементом пісня. Це романтика, закладена в сотні творів, але в містові. Як і в сотні інших міст—сад імени товариша Троцького (Ленина, Маркса, Енгельса)—літо й ніч... Місяць кружалами блакитними

падає на доріжки саду, крізь листя дерев, а сад над кручею, і з кручі видно ріку. Вона, як смуга живого срібла. Тиша дзвенить медовими поцілунками вітру й жагучим шепотінням трав, що розцвітають, як „мол“, коли „мол“ цвіте повним серцем і ширим серцем... Д'єх!—І пісня над садом—жагучий, незрівняний дикунський крик. Так, мабуть, співали наші прадіди на півпустельній планеті, дикуни, закохані в життя. До ранку не змовкають голоси. Коли ж роса, холодними прозорими кришталями на листя, на трави, коли під свіжим вітром осоки надхненно рвуться злетіти з кручі (як перемогти природу, що корінням прикріпила до ґрунту навіть, назавжди!),—тоді йдуть бадьорі, вогневі, і їхнє життя—піснею.

Пам'ятаю:

Ішов наш загін—60 юнаків—висушеним сонцем шляхом і ноги було важко ставити, порепані, у пухирях, болячках... І сум опанував. Непомітно підкрався, отруйним гадом уповз у серця і почав висисати живу силу. Тоді один юнак, із гордим обличчям—він не хотів скоритися сумові, завів бойової... Звуки котилися, піднімалися, підштовхували один одного вгору, все вище й вище й з рештою ми—всі шістдесят—з'єднали наші голоси в єдину могутню мелодію—порив... Сум упав нам під ноги, ми розтоптали його, зостався він лежати десь у степу на бездоріжжі, а ми прийшли до міста стомлені, але бадьорі.

Пісня—комсомол—юдень.

Вирішили видати одноденну газету, присвячену Мюдові. Ціна—п'ятак на інтернаціональний фонд. Редактором призначили Янека Вержболовського, а він із Белкиним та „Останнім Відсотком“ склали „калькуляцію“. Виходило, що коли не платити за складання та друк, а лише за папір і фарбу, деякий десяток карбованців до фонду припадає. На тому й порішили. Зговорилися з адміністрацією друкарні, взяли дозвіл в окружкомі й ще де слід, взялися до роботи. Янек після робіт у редакції йшов до Белкина, сидів із ним, радився, розмічав матеріали, умовлявся Верстку вирішили вони доручити „Останньому Відсотку“.

Новоявлений метранпаж був дуже задоволений з цього й саме це очевидно сприяло тому, що вирішив він подати заяву до осередку. Міркував він так: досить мені користуватися з свого становища, бо роблю я, мабуть із боку видніше, по-свинському—комсомолу співчуваю, роботу мені доручають, але ж і некомсомолец, і вередую, і взагалі Чалий правий, коли каже, що демагогію розводжу.

Складали газету Чалий, Дерев'янченко, Нечипоренко, Федюшка, Мирон і ще кілька комсомольців, залишаючись після роботи на годину. Виникло запитання: єдиний, хто знав коректу, це Янек, але не мав він часу... Хто?—і спинилися на Усикові.

— Було б тобі вивчати граматику,—шуткував Янек до Белкина. Не довелося б вклонятися спецу...

Звичайно „спец“ погодився з усігдашньою своєю ніяковістю і ввічливістю.

Белкин бігав до Озерного, до Мозгового, засів із Покотиторбою: все мудрували над пилесосами, але не вистачало грошей, Генріх Назарович сказав, що треба зачекати, бо друкарня ледве вилізла з дефіциту й це значить знову піти на поклон до окрвиконкому просити дотації... А хто її дасть серед року?

Янек упрівав, випускав „Робітничо-Селянську Правду“, керував гуртками робкорів, а в перервах вони збігалися, і Белкин гриз молодими зубами...

На другий день колективної праці над газетою Нечипоренко не залишився складати. Зник невідомо коли й як, і по цьому вийшла балачка на тему:

— Я думаю,—сказав Чалий,—що теперішній комсомолец не почуває на собі жадної відповідальности. Ми робимо колективну справу, а Нечипоренко не прийшов.

Дерев'янченко підхопив:

— Вірно! Я теж думаю, що раз виносимо постанову: треба виконувати.

Чалий продовжував.

— Припустімо, це він не з'явився, коли ми газету робимо, ну, гаразд, часу у нас досить, справимось і без нього, а коли б це на фронт?

— Іменно!—захоплено крикнув Мирон.—А коли б на фронт?!

— Кша, теж „на фронт“! А ти його нюхав, що кричиш?

Мирон підняв із підлоги шило й ображено замовк.

— Комсомолу потрібна перевірка, скажемо, той же фронт... Де тоді опиняться, скажемо, той же Нечипоренко та й наші „діти“—Мирон. Федюшка.

— Вірно, Чалий! Ти як Бухарин, або Чарлі Чаплін!

Усі здивовано подивились на нього.

— Хто?

— Чарлі Чаплін...—здвигнув плечима Дерев'янченко.—Чого дивитесь?

— Чарлі Чаплін—це артист, при чому тут він?

— Який артист?—під загальний регіт сердився Дерев'янченко,—чого б тоді його портрети в центральній газеті містили? Він—секретар ЦК!

Тут усі почали сміятися і коли нарешті пояснили, що Чаплін—це не Чарлі Чаплін і що він уже не секретар ЦК, Дерев'янченко сказав:

— Чорт їх розбере... Я ніколи не знав, хто в нас генеральним. Та це й не важно, ввесь секрет у постановці роботи...

Чалий продовжував думати в-голос:

— Комсомольці, що не нюхали пороху,—ненадійний елемент...

Дійшла черга до Федюшки й Мирона знов. Ці два підлітки комсомол ідеалізували (й себе в тому числі уявляли героями, борцями за пролетаріят). Вони й завели сварку з Чалим, яка закінчилась тим, що Федюшка з очима, повними сліз, крикнув:

— То ще побачимо! Хто де опиниться, тоб-то... Ти дурень, Чалий, і сволоч і я з тобою не хочу балакати...

В цей час Нечипоренко тоскував.

XVI.

У суботу Белкин після чотирьох годин докінчував друкувати газету, що їй дали ім'я „Молодий День“, а Федюшка з Мироном фальцували її та розраховували на сотні. До сьомої години вечора роботу закінчили й розбіглися по домівках переодягтися, вмитися, бо в садку імени Троцького вже грала музика—незабаром мусив відбутися факельцуг.

Нечипоренко блукав алеями саду, зупинявся подовгу на кручі, знову ходив, заклавши руки в кишені і скрививши усмішкою рота. Музика на відчиненій естраді без перестанку гриміла марші та попури, лементували дівчата, хлопці гордо носили підстрижені чуби, старанно вив'язані краватки, традиційні червоні хусточки дражнили око, з'являючись між зелені дерев, кущів. У кутку саду хлопці готували смолоскипи, наливали нафту, заправляли гноти... Поволі спадала денна жара й оповивала прохолода й небесна синь.

Затихла оркестра. Осередкові організатори збирали своїх членів, з рештою вишикувались колони, оркестра стала попереду, запалали смолоскипи, зарожевіло листя дерев і глибоко в завулки саду захова-

лися велетенські тіні... Зазвучав сміх, дзвінкий, у відповідь із другого кінця колони хтось басом... разом притихли. Народилася пісня.

Один голос... другий, третій... Вся колона співала вже, і оркестра також виправляла влюблені пісні.

Факельцуг—це коли нестримна лава молоді, побравшись за руки, з сміхом, із піснею іде вулицями, заповнює брук, пішоходи, примушує всіх, хто назустріч, повертати та йти разом уперед.. Смолоскипи... Гірлянди вогнів... Сміх, вогні—й вікна будинків зацікавлено розчинені, перекиляються через підвіконня люди, іхтіозаври і взагалі...

Нечипоренко загубився в натовпі. Якась дівчина держала його за руку, а з другого боку надмірно розкриваючи рота безвусий „дитина“ майже в сажень зростом кричав щось незрозуміле. Здавалося все знайомим і не цікавим—так було торік і позаторік, так буде й через рік... Раз обличчя з обличчям зіткнувся з Белкиним. Белкин тримав у руді смолоскипа, обличчя йому сяло, як і смолоскип, навіть вічна зморшка з носу до губів розпливлася.

— З святом, Нечипоренку!—крикнув він.—Живемо, Нечипоренку?

Нечипоренко щось буркнув у відповідь на цю лірику й поспішив зникнути. Белкин продирався далі, шукав Янека й нарешті побачив його. Янек ішов у гурті дівчат і щось голосно говорив... Іноді його слова переривали оплески. Белкин підійшов ближче й почув:

Немає радості мені,
Яка то радість є—не знаю,
Була, щоб більша свята маю,
Чи дня юнацького вогнів?

— Вірші читає... усміхнувся Белкин і слухав далі:

Вогнів! Вогнів! нехай повік горять
Палають смолоскипи Мюду!
Здолаєм темряву... Ми вірим, вірим чуду,
Що створено під дзвенькіт Октября!

Зупинилися біля окрвиконкому.

Стояв будинок темний і мовчазний і раптом на другому поверсі за-світилося вікно і в жовтому прорізі стала надхненна постать... Полилися слова (хто не вірить у їхню силу? Вони Нечипоренка навіть примусили здригнутися, затримтіти всім тілом).

Промовець закінчив під нескінчений рев і крики натовпу, хтось кинувся в будинок, ловили промовця по коридорах, винесли на вулицю і „качали“. Він смішно вгинався, піднімав праву руку вище голови, мов клявся.

Потім на майдані зробили коло, обступили з смолоскипами, оркестра заграла танок і пішли виробляти веселі ноги, розвеселі руки.

Як у нашого Сазона
Обновилася ікона...
Богородиця,
Богородиця!

Це на мотив „барині“, а п'ятиголова озія—церква—холодно дивилася, вікна неначе шулилися од яскравого світла смолоскипів.

Нечипоренко проштовхався крізь натовп і шугнув у найближчий провулок. На розі стояв коректор Усик і всміхався. Нечипоренка він, здається, не помітив.

Довго стояв Сергій Сидорович, блаженно всміхаючись, потім обличчя йому затьмарилося...

Було...

Не було...

Буде...

Не буде...

Невже не було тебе, Ніно?!

А може...

Білоголовий хлопчик на траві дерев'яним обручком бавиться... Білоголовий хлопчик каже: Тато...

Не було!

Не було!

Не було...

З натовпу в небесну синь під крики й сміх піднялася червона куля, світилася, неслася за вітром і зникала... Потім друга, стрибками швидкошвидко—й зайнялася: за вітром летів жмуток полум'я і також швидко згас.

Гриміли на майдані оркестри...

Другого дня через ярмаркову толоку, а потім Народньою (бувши Дворянська) вулицею їхав до центру майдану паротяг—без рейок, бруском. З коміна валував дим, на зворотах розносився свист, машиніст виглядав...

З усіх будинків вибігали мешканці дивитися на невидану річ і вже не могли одірватися від видовиська—йшли слідом. Лише під'їхав паротяг до першої радянської—розчинилися ворота друкарні, виїхав із них автомобіль, а на ньому „бостонка“—Чалий за нею. Друкує листівки й одна за одною викидає в натовп... До процесії приєднався і осередок друкарні, а коли під'їжджали до окривконкому, з провулку виїхав млин, справжній млин сунеться провулком, перерізує майдан і зупиняється біля паротягу... Млин у мініятурі з дикту—тоді тільки зрозуміли, що й паротяг імпровізація з фарбованої фанери та грузовика. Збиралися осередки, збиралася молодь, піонери, дорослі. По чверть години чекання, коли вже розійшлися по руках листівки, відозви, друковані Чалим—з'явилася в якогось демонстранта газета „Молодий День“.

Почали рвати з рук.

Тоді продавці, виділені осередком, витягли з автомобіля пачки, і полетіли п'ятаки до „інтернаціональної кишені“, як після того висловлювався активний продавець „Молодого Дня“, бронований підліток Федюшка.

Белкин та Янек також захопилися торгівлею. Янек, коли йому давано гривеника, п'ятака не повертав (зайва копійка не завадить інтернаціональному фондові), а в Белкина вже кишені не вміщали мідяків і він витрусив їх у кашкета. Але за півгодини і його не вистачило. Довелося Янекові скидати свого й саме в той момент, коли „Останній Відсоток“ відраховував уторговані п'ятаки до Янекового кашкета, до них підлетіла Овдієва, стрельнула очима Янекові в обличчя і зацокотіла:

— Ще що ж? Це що ж? Ай-я-я! Письменником став, а нам і не кажеш...

Янек одмахнувся од неї.

— Та ти не махай... А кому ти присвячуєш! Скажи, кому ти присвячуєш? І ткнула пальцем у газету. Там двадцять восьмим кам'яним відбито було: „Завтра Мюд“, а знизу маленьким курсивом у розрядку—„товарищі Новій“.

— Що це ще за „Нова“, Янеку?

— Та стара, стара...—сміявся Янек, а „Останній Відсоток“ розсердився:

— Йди к чорту, Надьо, перебила, я сплутав рахунок.

Надія одійшла в бік, зіперлася на короба авта й читала газету. Власне—Янеків твір.

ЗАВТРА МЮД

Товаришці Новій

Завтра Мюд...

Вийдемо на площі з прапорами, юні й веселі, і співатимемо наших пісень комсомольських, а ввечері смолоскипами розкраємо темряву, за-сміховеємо тишу й розбіжаться осторонь тіні й тиша сховається за річкою...

Прийшов із клуба й сиджу в кімнаті біля розчиненого вікна...

Бачу ніч, чорнооку красуню, в оксамитовому вбранні, розшитому зірками... (це поезія).

На думку сходять Енгель, Димарець, Ботвин...

І дивно, я ніколи не бачив їх—а ось бачу обличчя наляті ентузіазмом і очі—повні вогню, що кличуть до боротьби, до загибелі одного з ворожих таборів.

Який табор переможе?

І я певний, що переможемо ми.

Хочеться, коли підемо штурмувати цитаделі капіталізму, бути в перших шерехах революційних батальйонів, першому пустити кулю в лоб кривавому професору...

Завтра Мюд.

Вийдемо на майдани, підрахуємо загони, переповнимся революційним ентузіазмом, а післязавтра...

Післязавтра може підемо пруткими шерехами на останній штурм...

На останній штурм!

Хтось стукає в двері.

Йду відчиняти.

Увіходить Люція.

Вона в червоній косоворотці, у великій клітчастій кепці, і волосся пасмою вибилося на скроню.

— Здоров, Янеку!

Я радію.

Не знаю чому.

Може тому, що вечір довгий і самотній (братва, стомившись, спить) і ні до кого слова мовити, а може тому, що це зайшла Люція.

— Здрастуй!—кажу я і дивлюсь їй у вічі.

Вона мені здається втіленням революційного запалу, а іноді я відчуваю її дівчиною Паризької комуни.

— Чого це ти такий замріяний, „поете без п'яти хвилин“?—питає Люція.

Що ж я їй скажу?..

Кажу, що не знаю і це правда, бо я й сам не знаю, чого це такий сьогодні.

— А знаєш, Янеку?—дивиться Люція на кінчики своїх ботинок,—ти мені нагадуєш одного хлопця...

Я насторожуюсь.

Коли одна людина нагадує про другу третій і коли при цьому третя дивиться на кінчики ботинок, то справа—„не чиста“.

Справді?

— А то ж... Хоч розкажу?

Мені все одно.

Ні.

Мені не все одно.

— Кажі...

Люція дивиться кудись мимо мого обличчя у вікно і в її очах я бачу замордованого Ботвина.

— Так от...

* * *

Від села до села шість верстов.

На другій верстві розграбований покинутий хутір.

Коли сутініє, якоюсь марою стоїть він повз шляху, між стрункими тополями.

Ми йшли з села в село.

Треба було їхати до міста й у ньому (в іншому селі) чекали коні.

Йшли я, і він...

— Той самий?

— Той самий...

В нього важкенна „японка“, а в мене бравнінг.

Йшли і шлях був темний під ногами, пилявий.

А небо, замріяне, наче тужило синявою.

Знаєш, інколи дивишся на шлях і питаєш—куди він прослався? Хто пройшов ним?..

Тоді стає незміряно радісно, тому що ти йдеш шляхом, яким пройшла безмежна кількість інших...

Коли їхні сліди прокололи, так твій ще теплий...

Власне, шлях—то є втілення моїх думок про життя.

Життя—шлях, яким уже пройшла сила-силенна людей, а ти лише йдеш.

І чи не тому радісно, що лише йдеш?

Але до всього я знаю, куди прослався мій шлях, моє життя.

Це—„філософія“.

Він, мій товариш, якого ти мені нагадав своїм замріяним видом, ішов поруч зі мною й за плечима в нього незграбна „японка“.

Він сказав мені:

— Люціє, мені здається, що я тебе люблю.

— Дурнику,—була моя відповідь,—що мені до любови, коли час вимагає зосередити максимум енергії й уваги?

Неправда.

Тепер мені здається, що любов у вирі революції може бути найміцніша, навіть може бути революціонізуючим чинником.

Так.

І я сказала:

— Я тебе—ні... І не тому, що не можу, а тому, що не хочу.

Тоді очі його стали сумні й замріяні.

Я пожаліла його й, наблизившись, обняла.

* * *

— Тю, розобнімалися!.. А ну, Гнате, займи їх із того боку!—почувся голос.

Люція і він здригнули.

Зразу ж думка: Бандити!—бравнінг цупко в руді. Кашлянула „японка“.

— Ах, стерви... Відстрелюватися?

Двоє комунарів у бандитському колі.

Бандити напірали й відігнали до хутору.

— Люціє!—крикнув комунар.— У мене лише п'ять набоїв.
Смерть заглядала у вічі.

Стояли, притулившись до стінки, і відстрелювались.

— Єсть один!—крикнула Люція, підстреливши бандита з бравнінга.

Бандити звірили. Коло вужчало. Забившись у куток, відстрелювались.

Здавалось: ніч чорним крилом майнула, завіяла й повисла на вітах тополь.

— У мене немає набоїв,—сказав комунар...

* * *

Нас узяли...

І коли бандюга з прогнившим носом увів мене у розвалену халупу, крикнув комунар:

— Ей, ви, гади, пустіть!..

Його держали міцно. Один підносив лихтар до обличчя і роздивлявся. Він раптом нахилився і головою в живіт ударив бандита з лихтарем.

Лихтар упав на купу торішнього сіна.

Пихнуло сухе й полум'я лизнуло стріху.

Загорілася хата й бандит од несподіванки пустив мене...

Момент—і я була за тополями. Кулі навздогін. Ах, кулі!

Вітер—кулі—і я...—втекла...

* * *

Здалека вогнище. Горів хутір. Я бігла й відчувала, як корчився у вогні комунар. І тоді я взнала—любов у революцію може стати чинником офіри.

Чулися постріли. А палаючий хутір—вогненним знаком серед ночі.

* * *

Люція скінчила.

— Все?—питаю я.

— Так... Майже,—відповідає вона, і в її очах я знову бачу замордованого Ботвина.

— Це було в шостий Мюд, Яне. Цьому вже п'ять років...

— А бандит із прогнаним носом?—запитую я.

— Ні, Яне, він не встиг... Комунар був офірою за мене.

І сьогодні, коли я подивилась на тебе...

Чого ж це ти знов сумуєш?

... Коли я подивилась на тебе—я згадала його.

П'ять років... Десь у минулому він... Мені хочеться піти у безмежні простори, щоб були бої, щоб мій маленький бравнінг нагрівся від стрілянини.

Вона говорила й дивилася кудись поверх моєї голови.

Я бачив її втіленням революційного запалу, і іноді вона мені здається дівчиною Парізької комуни...

* * *

Як прийшла, так і пішла. Я сиджу біля вікна сам. Завтра Мюд. Вийдемо на майдани, переповнимо юнацькою повинню площі й заспіваємо наших юнацьких пісень... А з-за минулих років—устануть тіні замордованих комсомольців і покличуть:

— Вперед

— Вперед

Я піду... Я буду в перших шерехах революційних батальйонів, коли впаде останній мур капіталізму, я власними зубами відгризу голову кривавому професору, підніму її високо над собою й плюну на неї з сміхом.

Овдієва знову пробігла по творові очима з кінця до початку і знов зупинилася на присвяті.

— Товарищі Новій... Хто вона?

XVII.

Нечипоренка розбудили пісні під вікнами. Він скочив із ліжка, вилаявся сердито, що спізнився, і став швидко одягатися.

Повз вікон проходили поплутані шерехи. Довженко з ячейки кооператорів ішов обличчям до шерехи й розмахував руками, комично імітував диригента. Нечипоренкові захотілося бути з ними.

— Чого ти не розбудила?—сердито кинув він до матері.

— Не маленький вже, щоб будити—відповіла вона,—треба самому знати... вилежуєшся, як панич.

— Ну там могла чи не могла, одягайся—не ходи в самих кальсонах по хаті, кавалер...

— Мамо!—крикнув Нечипоренко.—Мамо, не сердить мене...—і промовив далі вже тихішим голосом.—Тоска в мене, а ви теж як і всі... Від кого ж тоді й добра чекати?

— Що ти?—здивувалася мати: надто вже плаксивий був Нечипоренків тон.—Переслав, чи не дослав, що верзеш нісенітницю?

Нечипоренко мовчав.

Він одягся і довго старанно вмивався. Йти на демонстрацію вже не було ніякої охоти. Опанувала байдужість і лінь, знову хотілося лягти у ліжку й довго лежати, дивитися в стелю. Коли так лежиш, стеля робиться ніби екран кінематографу, а на ньому картинами проходять твої думки.

Ці дні Нечипоренко забув уже думати про Сергія Сидоровича. Таємнича церква, уявлена змова—вилетіли з пам'яті, бо думав він увесь час про одне: Ліза. І вже не відганяв од себе думки, що любить її, бо здавалося це простим і звичайним.

Прокидався ранком—перша думка була про неї, ввечері так само, а вночі снів солодкими снами. Вдень боліла голова й не раз ловив себе на тому, що складав у верстатку літери її імені.

Нестерпимо довго тяглися години чекання. Нечипоренко вирішив чекати вечора та йти до Яшки, а завтра подавати заяву до осередку про хворобу. Цю брехню вигадав цілком спокійно, але почувавши якусь огиду не то до себе, не то... проте, хто й зна, чи це було огидою. Було просто погано в роті від довгого сну й не було чого робити. Нечипоренко перегорнув листки першої книжки, що зустріло її око, зразу ж вигляд друкованих сторінок нагадав йому друкарню—і книжка полетіла в куток. Нечипоренко простежив за нею очима й наче вперше звернув увагу на кімнату.

Була вона з'низькою стелею і одним вікном на вулицю, з божницею в кутку,—і здалася Нечипоренкові непривітною і дикою... Як він жив у ній і не помітив її непривітності, ні ікон у кутку.

— Мамо,—позвав він,—треба було б ікони винести...

— О, господи!—зідхнула мати.—Що це на тебе сьогодні напало? Що вони тобі? Всяць, хай би й висіли...

У відповідь на це, як потім скаржилась матір сусідкам, Нечипоренко грюкнув дверима й вийшов у двір. Там він сів біля льошу на перевернутій цеберці й сидів до пізнього вечора. А коли стемніло, Нечипоренко зайшов у хату, чистив щиблети, прасував штани і старанно голів бороду.

На губі він залишив невеличкі англійські вусики, від цього обличчя зразу змінилося, прибрало вигляд наївної поважності. Він довго дивився в люстро на синяки та опухи під очима й нарешті вийшов із двору зовсім...

Через кілька днів, уже після божевільної ночі, що про неї ми далі говоритимемо, мати його розказувала сусідкам, що місяць цілий, як не пізнавала сина... був хлопець, як хлопець, а то раптом замислюватись став і хто й зна, що з ним таке трапилось. Вона вже думала чи не захворів він на якусь стидну хворобу, стежила за ним і не знайшла нічого підозрілого. Ну просто, як підмінили хлопця. Він приходив додому, сідав у кімнаті біля столу чи лягав на ліжку й не засипав довго. Прокидався рано й одразу ж ішов знову до вечора...

— Хто б міг таке подумати?—Боюся, щоб знов він... Ох, боже мій, боже мій...

Нечипоренко йшов провулками до профшколи. Думок у нього ніяких не було, і голова важчала від того. Внутрішня порожнеча вимагала змісту, він не приходив, а беззмістовна голова, що кавун на в'язях.

Біля собору простягнутою рукою зустрів Нечипоренка жебрак.

— Дайте...—глухо промовив він,—дайте...

Чулося в глухому голосі, що людині треба перейти лише невеличку грань від прохання до вимоги. Обличчя жебрака здалося Нечипоренкові знайомим.

Жебрак був одягнений в довгий вазик, підперезаний мотузком, волохаті груди були неприкриті, а маленьку голову вкривало зваляне невідомого кольору волосся, що спадало пасмами на лоб.

— Дайте...—ішов жебрак услід за Нечипоренком і його важкі шкрабуни (колись чоботи, тепер без халяв) гупали по каменюках.

Нечипоренко зупинився, круто повернувся і зустрівся погляд із поглядом.

— За що?

Жебрак збенгежився і рухом, що виказував не аби-яке його походження, відкинув волосся з чола—чоло в нього було висіке, як є такі в кам'яних філософів із музеїв.

Таке питання йому ставили вперше.

— Я хочу їсти...

— Більш нічого?—всміхнувся Нечипоренко.—Я думав більше...—і, дзвякнувши мідяками в кишені, він попростував далі...

Жебрак стиснув кулаки, заскреготів зубами від образи, його довге тіло рванулося вперед, але Нечипоренко вчасно обернувся, крикнув:

— Ну, ти! Легче...—і пішов швидко, не дивлячись назад.

Він пригадував. Революційного свята якимось зимою на майдані—мітинг, а він стояв на розі в цьому ж ванику й шкрабунах, лише тоді на ньому була смушкова шапка... Дивно! Нова смушкова шапка... Де він міг її взяти? (напевне вкрав,—думав тепер Нечипоренко). Жебрак уважно слухав промовців, а коли музика починала грати інтернаціонал, скидав шапку і стояв, суворо стуливши губи. За третім разом, коли музика знов грала, він не стримався—кам'яна машкара спокою спала з обличчя, він затулив очі шапкою і заридав... Спочатку тихо, майже беззвучно, лише здригалася голова, а потім притулився до стіни будинку й голосно почав хлипати...

На трибуні промовець говорив про еміграцію, про панське сміття то-що.

— Де вони тепер?—запитував він і зразу ж відповідав.—На європейському смітнику в почекальнях міністрів, по кав'ярнях кельнерами, чистильниками чобіт на вулицях Костянтинополю та Паріжу.

— Не там!—крикнув жебрак і захлинувся риданням, не там! Ось... Ось... Тут, із голоду... Він упав на тротуар і забився в припадку. Його крик притягнув натовп, його обступили, підвели з землі, посадили в санки й одвезли кудись... Цей момент використав оратор у кінці несподівано перерваної промови, як зайвий доказ нікчемности ворогів республіки.

— Знаєте хто це?—кинув запитання він і також швидко, як і вперше, відповів,—це князь...

— Так-то, князю...—думав Нечипоренко, переступаючи поріг профшколи.

XVIII.

Після того містом ходили чутки, ніби в підвалі профшколи відбулася оргія, трохи не „афінська ніч“—із роздяганням. Говорили, що Ліза Лазаренкова роздягнена танцювала танго з Нечипоренком на столі між пляшками з горілкою (Нечипоренко зовсім не вмів танцювати), а також говорили про те, що гульбище влаштував комсомольський осередок. У цьому є частина правди. Яшка в незапам'ятні часи, як сам він казав, в доісторичні часи комсомолу та й взагалі радвлادی, був ніби секретарем, невідомо якого комітету... Проте можна вірити й не вірити—він ще дуже молодий, і може в запалі наговорив чогось зайвого... Хіба не буває такого? Але напевне відомо, що торік Яшку виключено з комсомолу за недисциплінованість, чи з якихось інших причин.

Отже вірити чуткам, що розносилися містом не доводиться. На справді все вийшло не так, як це змальовували „червоні крамарі“ на порогах своїх крамничок та цікаві кумасі з вуличок передмістя.

Коли Нечипоренко увійшов у кімнату до Яшки, в ній сиділо чотири чоловіка: Яшка, Ліза Лазаренкова, довгоногий і блідий Рябокінь та незнайомий Нечипоренкові студент у великих окулярах, що за ними ховалися в'їдливі очі, сам низенький на зріст і кругленький.

— Не місцевий,—казав він знайомлючись із Нечипоренком,—випадково тут, на канікулах... Звуть як Ленина—Володимир Іллєч.

Рябокінь спочатку грав на гітарі, Ліза сиділа—руки поклала, а на них голову—слухала:

Ти ж, моя русалко,
З срібною косою,
Чом ти не говориш
Солодко зі мною.

— А у вас, Лізо, не срібна коса, а кольору вороненої криці...

Ліза спалахнула й перекинула коси на ліве плече...

— Чого ви горите?.. Це ж він про вас співає, а я констатую неточність...—морщився приїжджий студент.

— Ні, не про мене,—вже байдуже розтягувала слова Ліза,—в нього напевно в Захлюпанці чи Нечипайлівці є „предмет“...

— З червоною пикою...—вставив Яшка.

— З довгим носом і пітними ногами!—підхопив сам Рябокінь і зводив неприємні йому натяки на жарт,—носить по десятипудовому лантуху не згинаючись, а коли вже почне родити дітей, так родитиме не по двоє, а по шестеро, як кішка...

— Фу-у... ви збиваєтеся на вульгарний тон!—підвелася Ліза й підійшла до Нечипоренка.

Рябокінь почервонів і знову взявся за гітару. Він грав якусь тиху мелодію і декламував красиві російські вірші. В них Нечипоренка здивувала фраза, що говорила ніби клен стоїть на одній нозі... Нечипоренко подумав, чи ж може клен стояти на одній нозі й чи взагалі бувають у

кленів ноги? Потім Нечипоренко не повірив сам собі: може він не знає, що таке клен?—і запитав у Лізи:

— Що таке клен?

Ліза здивовано підняла брови й перекинула косу на праве плече.

— Клен? Невже ви не знаєте, що таке клен? Дерево...

Дерево? І на одній нозі стоїть?..

— Ви мені подобається,—сказала Ліза й поклала руку Нечипоренкові на плече. Від цього йому зробилося ніяково.

Ліза сказала, що Нечипоренко їй подобається і вона не збрехала. Він дійсно справляв вражіння, зацікавлював поруч із прилизаною головою та довгими ногами Рябокіня.

Рябокінь знов грав на гітарі й тихо декламував щось приїжджому студентові. Яшка десь зник. За розмовою з Лізою (говорила більше Ліза, ніж він) Нечипоренко й не помітив, як на столі з'явилися пляшки й закуски. Яшка заметушився, запрошував до столу.

і Після першої шклянки Нечипоренко відчув себе вільніше і вже сам починав розмову.

— Мені зараз буде весело,—сказав він до Лізи,—це дуже добре.

— А хіба вам буває сумно?—запитала вона.—Буває вам сумно, Нечипоренку? До речі я не знаю вашого імени...

— Ксенофонт... почервонів Нечипоренко,—мене звать Ксенофонтом...

— Це—неукраїнське ім'я—Ксенофонт,—зауважив Рябокінь.

— Дурощі, що ти носишся з своєю Україною?—крикнув Володимир.

— Україна—це...—патетично почав Рябокінь, але Ліза перебила:

— Слухайте сюди! Ксенофонту теж буває сумно, значить не лише нам...

— Загальна хвороба,—промирих Володимир.—Наша епоха це загальний сон і сонне позіхання, наче одна колективна голова позіхає...

Яшка наливав чарки й казав:

— Інтелігентщина... Хто вміє, тому не сумно.

— А тобі?—це Нечипоренко.

— Мені—ні, я не інтелігент...

— Ти більше того, ти ідіот!—крикнув Рябокінь.

Ніби що починалася сварка, але обійшлося.

— Ти несвідомий тип...—доводив Рябокінь і тягнувся чаркою до Яшки.

— Ви от про інтелігенцію,—підійшов до стіни й зняв із гачка гітару Володимир.—Ви розумієте, що таке інтелігенція?.. Ви розумієте?—і він торкнув струни, ніби збирався собі акомпанувати.

— Інтелігенція це—великий холоуй і підлиза... Уявіть собі людину, яка нічим крім мозку не володіє і примушена продавати свій мізок усім? Уявили? Прекрасно!

Нечипоренко мало зрозумів, але слухав як і останні. До того ж дві шклянки вплинули на нього.

— Він служив царю, інтелігент, потім служив тимчасовому уряду, Денікіну, своєму Петлюрі, Рябокінь, більшовикам... Робітники страйкували, брали владу, а він навіть застрайкувати не міг, бо до чого це привело б? Окрім мозку—рахітичні руки! Вони ж переламляться від першого лантуха в Одеському порту... Але я не хочу бути холоум, ні малим, ні великим—я страйкую! Я не визнаю ні капіталістичної, ні пролетарської диктатури. Ці обидві класи однаково визискують мене й кидають об'їдки з свого столу... Я страйкую!

— Це анархізм?—запитала Ліза й наступила на ногу Нечипоренкові.—Йдемо звідси, вони довго сперчатимуться... Це не цікаво вони лише говорять...

Виходили й чули Яшків голос:

— Це прекрасна програма... Це чудесно!

Щось іще казав Рябокінь, але вони вже не чули.

В фарбованому в зелений колір коридорі й трапилося те, чого Нечипоренко не міг забути ціле своє життя.

Ліза сиділа на підвіконні й барабанила пальцями по радіатору парового опалу. Нечипоренко стояв поруч і мовчав. У вікно билася прохолода, припадала до зелених стін. Коридор був повний вогкістю пустельного льоху. Під стелею, не блимаючи, світила електрика. Засиджена мухами лямпочка посилала жовте невиразне світло, що губилося в далені коридору. Обидва краї його були в напівтемряві, а кожний звук чи шелест, чи пошепки сказане слово одбивалися луною і звучали довго та глухо.

— Яке неприємне світло—сказала Ліза.

Нечипоренко очима шукав виключателя.

— Он там на стіні.— промовила Ліза.

Виключателя не було. По стіні спускався скручений електричний провід—два кінці його були з'єднані. Нечипоренко підійшов і взяв проводи в руку. Його сіпнуло, електрична дрізь пробігла тілом од плечей до п'ят і пішла в землю.

— Що ви робите?—скрикнула Ліза.

Нечипоренко всміхнувся і роз'єднав проводи. На підлогу впали місячні квадрати вікон із тонкими переметами тіней і сторожко принішкли.

Вони пішли вздовж коридору і сіли на крайньому вікні.

— А ви сильний,—сказала Ліза й узяла його руку.—Рябокінь цього не зробив би—він боїться смерті... А електрикою може вбити?! Скажіть, Нечипоренку, ви боїтеся вмерти?

— Ні,—відповів Нечипоренко,—я ніколи не думав.

— А Володимир завжди говорить зі мною про смерть. Ще ж може обриднути, а я смерті боюсь. Я не хочу думати про неї, хочу прожити і вмерти несподівано. Слухайте, Ксенофонте, яка прекрасна річ життя! Ні Яків, ні Рябокінь, ні Володимир цього не розуміють. Вони бунтують. Правда, це пасивний бунт, але здається хтось із ваших вождів сказав: хто пасивно ставиться до революції, той уже активний ворог її... Ви на мене не донесете в ГПУ? Я не революціонерка, більш того—мій батько буржуй, це ви знаєте. Лазоренківські крамниці не лише в нашому місті відомі. Але я й не за буржуазію. Розумієте мене? Я хочу лише щастя, спокою і трішечки смутку.

Потім, пригадуючи події цієї ночі, Нечипоренко думав, що він ніколи не чув таких слів і що ніколи більш мабуть не почує. Здавалися вони йому тоді й після того якимсь відкриттям. Правда, потім він збагнув їхній зміст, але це прийшло запізно.

Ліза продовжувала:

— Ви хотіли коли-небудь бути щасливим?

Нечипоренко широко відповів.

— Так, хотів... Ми за це й боремось, щоб усім щасливо жилося.

— Це абстракція!—перервала Ліза.— Не може бути загального щастя. Може бути лише щастя окремої людини або групи людей. Маркс це називає класою. Хіба не так? До революції був щасливий мій батько, а його робітники бідували, тепер навпаки, мій батько нещасніша в світі людина. Хіба ж може бути загальне щастя? Якийсь філософ сказав, що щастя будується на поневоленні... Це—правда.

— Ми йдемо до того, що поневолення не буде—зауважив Нечипоренко.

— Я не вірю.

Саме після цих слів прибіг Яшка й сміючись крикнув.

— На тьомную? Що за індивідуалізм... Ходімте в кімнату, за вами скучають!

Біля дверей він пропустив Лізу вперед, а Нечипоренка затримав.

— Ти вже цілував її?

— Ні, відповів Нечипоренко й відчинив двері.

В кімнаті Рябокінь знов грав на гітару, а Володимирові очі повні таємничого змісту виблискували за опуклим склом великих окулярів. Володимир розвивав далі свою теорію страйку інтелігенції.

— Зрозумійте,—казав він,—що застрайкувавши робітники інтелектуальної праці тим самим піднімаються на неосяжний рівень, скидають із себе вічну пляму холуйства та підлого трусливого лизання панської руки. Вся професура, інженери, лікарі, письменники, журналісти та інші кваліфіковані загони людської думки, в одну, годину, хвилину й момент, в усіх країнах світу разом закладають руки в кишені й, посвистуючи, виходять із своїх кабінетів... Ви уявляєте, як затрусяться безмозгли грошові лантухи Америки, Англії, Франції, як напружаться м'язи „робітничої диктатури“?.. І ті й інші без нас не можуть обійтися. Ми двигуни прогресу! А коли двигун зупиниться, рушійне колесо історії крутиться раз, другий і стане. Це буде найбільша й найчудесніша революція в світі.

Володимирові щось відповідав Рябокінь про Україну й про те, що цього робити на Україні немає радії. Україні досить зараз позбутися єврейського засилля, а з більшовиками якимось можна зжитися.

— Не люблю клопів та євреїв,—сказав Рябокінь.— Однаково шкідливі нації...

Яшка в суперечці участі не брав і поїв Лізу та Нечипоренка теплим, солодким вином. Нечипоренко не пам'ятав як вони з Лізою опинилися вдруге в коридорі. Сиділи вони тамо ж.

Вже місячні плями на цементованій підлозі перекошилися і зменшилися. Стояла насторожена тиша, здавалось блакитна, як і місячне проміння. Яскраво підкреслюючи тишу сучав голос Лізи. Вона кинула обидві коси вперед на груди, дивилася в бік повз Нечипоренкове обличчя.

— Смутно,—сказала вона,—а мені хочеться щастя...

Нечипоренкові стало жалко її. Повірте—Нечипоренко ніколи ні до того, ні після того не говорив так. Це було красномовство людини, п'яної від переповненості почуттям фізичної близькості коханої дівчини.

Ліза задумалась.

— Лізо!—тихо сказав Нечипоренко. Мені жалко вас... Мені жалко вас, Лізо!

Ліза подумала: ось воно щастя, Нечипоренко жаліє її... І ще подумала, що Нечипоренко нікчемна, слабосила людина, не гідна своєї залянової класи свою класу зміняла на товариство слабосилих інтелегентів... І тому мабуть, що вона розуміла—це ж заради неї (тому що Нечипоренко не Рябокінь і не пустоголовий Яшка), тому, що Нечипоренко, схиливши голову, стоїть біля неї,—вже Ліза пожаліла його. Пожаліла й руку таку прозору, що пальці, ніби місячне проміння, поклала йому на плече й сказала:

— Ксеньо...

Нечипоренко нечувано відчув її голос, ще нижче схилив голову, наче з її рукою велика вага лягла йому на плече, але разом із цим він відчував як піднесено б'є серце в грудях, як до скронь приливають струмені вогненої крові, як починають у нього тримітити губи й сходиться на переніссі брови.

Вгорі на першому поверсі хтось протупав важкими чобітьми коридором. Лунко віддалася хода й притамовано стихла в закутках по-рожного будинку. З Яшкової кімнати долітали тихі звуки гітари...

— Тірі-тірі-тарі-тіра... Ой, да! тірі-ті...

Десь далеко за вікнами сторожко брехав собака з інтервалами по-двічі: гав-гав... гав-гав...

Нечипоренко всотував у себе звуки й тишу.

Ліза мовчала й була як німа мармурова каменя, а він не міг ні з чим порівняти її, здавалася краса її незрівняна, що ніде її не зустріти (як і завжди, коли тиша й кров у скроні б'є так, що здається чути далеко-далеко й від того соромно)...

— Я люблю вас, Лізо...

Нечипоренко не зміг розглядіти Лізиного обличчя—донісся Яшків голос під гітару:

У студентки під подушкою.

Найшли пудрі фунт з осьмушкою

Ліза рвучко повернула голову й незадоволено повела плечима. Нечипоренко не знав, до кого стосувався цей рух: чи до його слів, чи до пісні, і схопив її руку... Потім... він не чекав цього—чи в якійсь книзі читав, чи так пригадалося (чув)—Нечипоренко поцілував її прозору й холодну руку... Відчув напругу, солодку шкіру губами й ще відчував як Лізина рука теплішає й як несподіваним перебоєм починає їй стукати пульс—невидима артерія під вказувальним пальцем його руки... Нечипоренко не чекав відповіді, затих. Хотів би так стояти до віку у дужій покорі, схиливши голову перед цією дівчиною.

Ліза щось промовила.

— Що? що?—підняв голову Нечипоренко.

Пустила руку йому в золоте волосся і думала про те, що всі хлопці за два дні говорять їй так, і так само покірно схиляють голову перед нею... Думала: прийде сильний і не питає, не скаже й слова, візьме як дикун у лісі...

Прийшло „трішечки смутку“.

— Не вірю я в це,—сказала Ліза,—в любов не вірю („любов“ вимовила з натиском, іронично).

А Нечипоренко знов говорив чужі слова про два серця, що тяжать одне до одного.

— Пусте!—провела по його обличчій,—ви вчили фізику? В фізиці сказано, два тіла, що тяжать одне до одного, мусять неодмінно відштовхнутися, лише стукнуться... і зробила рух: наблизила кулачки кісточками—ребро до ребра—стукнула й розняла швидко...

— Через це й не вірю, Ксеньо, що і в житті так само, як у фізиці... а я хочу щастя...—і знову як сестра пестила йому волосся, брала в пригоршть русе, шовкове, і думала: невже це щастя? Заплющила очі, бачила невмілого зчервонілого Ксенофонта на човні, хотів врятувати її і боявся доторкнутися, трохи не перевернув човна... Сором'язний як десятилітній хлопчик... А кажуть, що з дівчатами... як насіння... Стоїть перед нею в покорі, а відчуваєш, що в покорі цій спить скажена сила.

Лізу сповнювало почуття гордості, бо це ж вона приборкала Ксенофонта Нечипоренка... Вже це почуття загрозувало перерости в ніжність, уже схилялася голова її до нього, ще хвилина й Нечипоренко оволодів би омріяним скарбом,—коли розчинилися двері й з кімнати вибіг п'яний Рябокінь із гітарою в руках.

Він кричав, не в лад акомпануючи:

В профтехшкольськiм iнтернатi
З Ксенофонтом без кровати...
Лiза-Лiза-Лiза-за,
Роз-про-тричi за-ра-за!

Це було так несподiвано й здалося Лiзi нарочито iнценiзованим брутальним жартом i ввесь гнiв та образа її вилились на Нечипоренка. Вона вiдштовхнула його, вскочила з пiдвiконня на пiдлогу, подивилася в очi й сказала:

— Дурень.

Нечипоренко нiчого не розумiв. Вiн подивився в п'яне обличчя Рябокiня, рванувся навадогiн за Лiзою, але його зупинив п'яний регiт. Рябокiнь смiявся, балансуючи гiтарою, бо ледве стояв на ногах. Ксенофонт кинувся на нього, залiзною хваткою обхопив, гiтара брязнула об цемент пiдлоги, задрiбонiли, затримтiли струни звиваючись... У мiцних руках Нечипоренкових з'явилася особлива сила. Вже Рябокiнь безсило пустив голову й судорожно чiплявся за Нечипоренка... Яшка насилу вiдтяг його, а Володимир вiдвiв у кiмнату. Нечипоренко зостався в коридорi затулив обличчя руками й шепотiв: Сволоч... сволоч.

— Ну гаразд, гаразд, побiльше спокою,—наставляв Яшка,—iдем вiдцiль,—i одягав Нечипоренковi кашкета.

Вони вийшли з пiдвалу й Яшка потяг його в центр мiста. Нечипоренко машинально йшов за ним, аж поки в темному провулку, одному з тих, що довкола базару, не загорiлася рiзнокольоровою вивiскою „Нова Баварiя“.

Вже нiч, а ще як стемнiє в провулках загораються вивiски „клублото“, „бiлiярдна“, виблискують рiзнобарвними вогнями. Зходяться до них непевнi типи: й непманськi синки, i касири радянськx установ, i профробiтники, що „на роду їм написано“ бути розтратниками. Їх об'єднує вага грошей та ще пристрастi, що розгараються за зеленим полем, коли трiщить, крутиться колесо механiчної рулетки, i круп'є викрикує однотонно: „Гру зроблено! ставок... бiльше... не-е-ма-є!“ I ще в темних вулицях до ранку гармонять „баварiї новi“, що є достеменнi копiї старих аж до м'яченого гороху та солоних бубличкiв включно. I до ранку плаче з дверей гармонiя, розливає тоску, п'яно ухає гармонiст Мишка в традицiйнiй жилетцi поверх червоної сорочки з тугим, наче дерев'яним комiром, i прiє йому чорний чуб, i хитаються п'яно гостi, перекидаючи в безодню катаральних шлункiв шклянку за шклянкою, кричать:

— Стерво, Мишко... Дуй—лопни!

Вискакує на середину улюблений танцюрист Ларька з мертвими очима й живими ногами, виробляє божевiльнi колiна з одним—вiчно!—застиглим виразом обличчя зацькованого, засудженого на вiчну муку звiря. I цiлу нiч рипають дверi, а гармонiя то плаче, нидить, то гаряче дрiбно розсипається: „З перебором, ночувала пiд забором... Ха-ха! ех... да-а“...